

DEN NYESTE TIDS VERDENSHISTORIE

I.
1870-1914

*En Oversigt
til Brug ved Historieundervisningen i Realklassen,
Seminarier, Gymnasier, højeré Pigeskoler
og Højskoler*

Af

PAUL HOLT

G. E. C. GADS FORLAG - KØBENHAVN

1933

FORORD

Denne Oversigt over den nyeste Tids Historie er udarbejdet efter Opfordring fra Historielærere ved Seminarierne og i Realklassen. Den er en Udvidelse af det lille Hefte »Verdenskrigens Tidsalder«, som udkom for et Par Aar siden.

Af Hensyn til den nye Seminarieordnings Plan for Historieundervisningen er Bogen delt i to Hefter: Første Del fra 1870 til 1914 og anden Del fra 1914 til nu. Disse Hefter vil ogsaa kunne anvendes som Grundlag for »Speciale« i Gymnasiets Historieundervisning. Til Supplerings af den almindelige Fremstilling i nærværende Bog vil der udkomme en lille Samling Dokumenter og andet Kildestof, som nærmere skal belyse dette Tidsrums Historie.

Da Bogen skal bruges til forskelligartet Undervisning, er en Del af Teksten trykt med særlig Sats, saaledes at man med temmelig stor Lethed kan udskyde overflødig Stof; det vil formodentlig have særlig Interesse for Læsningen i Realklassen.

Nærværende Arbejde vil formentlig ogsaa kunne anvendes ved Undervisningen i højere Pigeskoler og paa Højskoler, og i det hele taget være til Nytte for enhver, der ønsker en sammenhængende Fremstilling af vor egen Tid og dens umiddelbare Forudsætninger.

Paul Holt.

Før Verdenskrigen.

I. Fællestræk for Tidsrummet 1870—1914.

Den europæiske Kulturkreds, med England, Frankrig og Tyskland i Spidsen oplevede i Løbet af det 19. og Begyndelsen af det 20. Aarh. en mægtig Frigørelse af baade materielle og aandelige Kræfter. Til denne Kulturkreds hørte ogsaa de Dele af den øvrige Verden, som var beboet af Europæere, navnlig Nordamerika; men denne Udvikling fik tillige en gennemgribende Betydning for de ikke-europæiske Folkeslag og Stater.

I denne Periode var det den *fri Konkurrence*, som i det væsentlige beherskede de økonomiske Forhold, medens *Liberalismen* satte sit Præg paa det politiske og aandelige Liv.

1. Teknik og Økonomi. Den *tekniske Udvikling* medførte et stort Opsving paa alle Erhvervslivets Omraader. Til de gamle Opfindelser vedrørende *Dampkraftens* Anvendelse kom nye, som *Elektromotor* og *Eksplodingsmotor*, der begge fik stor Betydning baade for Industri og Trafik. Man kunde efterhaanden føre Varerne med stor Hurtighed til alle Egne af Jorden, saaledes at en hidtil ukendt Vekselvirkning selv mellem de fjernest liggende Dele af Verden kunde udfolde sig.

Nye Guldfund (i Kalifornien, Australien, Sydafrika, Nordamerika) sammen med en høj Udvikling af *Kreditsystemet* ved Hjælp af Banker og andre Pengeinstitutter skabte en Pengerigelighed, der lettede *Handelsomsætningen*. Der var ikke store Vanskeligheder ved at faa Industriens og Landbrugets Produkter afsat. Dels aftog den stærkt *sligende Befolkning* i Hjemlandene betydelige Mængder, og dels viste der sig store Afsætningsmuligheder i de fremmede Verdensdele; og fra *Kolonierne* indførtes stadig større Mængder af *Raastoffer* til Føde for Industrilandenets Fabriksvirksomheder.

Omsætningen fremmedes ogsaa ved *Verdenspostforeningens* Dannelse.

Skønt Mennesketallet ustandselig steg, lykkedes det ikke blot at skabe Levemuligheder, men endogsaa en højere Levofod for de mange Mennesker. De, der af Nød eller Lyst drog hjemmefra, fandt Arbejde i de hidtil ubebyggede Landomraader i fremmede Verdensdele, hvor alle havde lige Muligheder for at naa frem.

Man kunde med god Grund tale om en *Verdensøkonomi*.

2. Politiske og sociale Forhold. Det var i første Række *Borgerstanden*, som var det ledende Samfundslag under denne Udvikling; den øverste Del af dette, Industriledere og Storkøbmænd, fik deres gode Del af de store *Rigdomme*, som oplobedes i de moderne Stater. Ved Siden af disse Pengefyrster traadte de tidligere Tidens mægtige adelige *Godsejere* noget i Baggrunden, hvad politisk Indflydelse angik; men efterhaanden gik disse to Befolkningsgrupper op i en almindelig økonomisk *Overklasse*.

Ved den politiske Frigørelse, som efterhaanden gennemførtes i det 19. Aarh. i de fleste moderne Stater, fik *Middelstanden* i By og paa Land en stigende politisk Magt; de *demokratiske Forfatninger* er denne Befolkningsgruppes politiske Resultat. *Almindelig Valgret* for baade Mænd og Kvinder indførtes i adskillige Lande; derved fik alle Samfundslag Del i den politiske Magt, og hver især søgte at udnytte den til sin Fordel.

Den *sociale Spænding*, som ogsaa var blevet et Resultat af den mægtige økonomiske Udvikling, kunde nu give sig politiske Udtryk i de Partier, der blev dannet paa Grundlag af Underklassen i Byerne. Arbejderne organiserede sig i stærke Kampforbund og udøvede gennem deres stadig stigende Antal Repræsentanter i Landenes Parlamenter en stærk Indflydelse, der udnyttedes til at gennemføre en omfattende *social Lovgivning*. Det lykkedes dog ikke at ophæve den sociale Spænding, den mildnedes kun.

3. Kulturforhold. I de fleste Lande blev der gjort et stort Arbejde og ofret betydelige Pengemidler for at højne *Folkedannelsen*, først og fremmest ved et forbedret Skolevæsen, saaledes at alle kunde komme i Besiddelse af de nødvendige Kundskaber.

Et af Liberalismens vigtigste Kendetegn er dens Kamp for *Aandsfrihed*, Retten for alle Anskuelse til at gøre sig gældende i Forhold til deres indre aandelige Styrke. Tolerancen sejrede derfor i mange Lande, og borgerlige Rettigheder blev uafhængige af religiøse Meninger; de forskellige officielle *Kirkesamfunds* ydre Magt svækkedes i denne Periode; til Gengæld virkede det frivillige kirkelige Arbejde, baade i Indre og Ydre Mission, med større Kraft.

Paa forskellige Omraader gjorde det *videnskabelige Arbejde* betydelige Fremskridt, særlig gjaldt dette Naturvidenska-

berne, som kunde udnyttes praktisk gennem Teknik, Lægevidenskab og Hygiejne til Samfundets Fordel. Gennem folkelige Oplysningskrifter, Blade og Aviser paavirkedes store Dele af Befolkningerne.

Derimod fortsattes den rige aandelige Udvikling fra tidligere Aartier ikke med samme Styrke; der var vel mange fremragende Kunstnere, Digtere, Tænkere og religiøse Personligheder, men bortset fra de specielle Fagvidenskaber skabtes intet nyt. Det var som om Tidens økonomiske og praktiske Krav sugede de store skabende Personligheder til sig.

Liberalismens Tid var fuld af *Ideer* og *Bevægelser*, som virkede omtrent samtidig i de forskellige Lande; paa Grund af den almindelige Aandsfrihed fik de en fri Tumbleplads. Man kan nævne *Kvindefrigørelsen*, Bestræbelsen for at ligestille Kvinder med Mænd, hvilket blev nødvendigt, da Kvinderne i stigende Mængde gik ind i Erhvervslivet. Denne Bevægelse blev ogsaa fremmet af *Individualismen*, den Opfattelse, som gav sig Udtryk i den franske Revolutions »Menneskerettigheder«, Betonningen af det enkelte Menneskes Værdi og Ret til fri Udfoldelse i Samfundet; Kvindebevægelsen bidrog herved til at lægge Hovedvægten paa det enkelte Individ og ikke paa Familien, som lige fra den fjerne Oldtid havde dannet Grundlaget for Samfundslivet.

4. Nationalisme, Internationalisme, Humanisme.

En anden Ide, som havde stor Indflydelse i denne Periode var *Nationalismen*. Allerede i Middelalderen var der dannet Nationalstater, men først med det 19. Aarh. brød Nationalismen sejrrigt igennem som en bevidst statsopløsende og statsdannende Magt. Denne Vilje til folkeligt Sammenhold og Beredthed til at forsvare det med alle Magtmidler mod andre, havde fremkaldt store Krige, og endnu var Europas Kort ikke delt efter klare, nationale Grænse-linier. Nationalismen gav derfor Stof til en stadig Uro i og imellem Landene.

Fra anden Side søgte man at rejse en Modbevægelse, *Internationalismen* og *Fredsbevægelsen*, en Bestræbelse for ad fredelige Veje at afgøre alle Stridigheder imellem Staterne. I de enkelte Lande virkede denne Bevægelse for Nedsættelse af Forsvarsudgifterne, idet man saa selve Tilstedeværelsen af de store Hære og Flaader som en Fare for Freden. Økonomisk mente man ogsaa paa den

Maade at kunne spare betydelige Summer, der kunde anvendes paa en bedre Maade.

I Løbet af det 19. Aarh.s sidste Halvdel blev o. 150 Sager afgjort ved *international Voldgift*. En sikker Grund at bygge paa fik denne Bevægelse paa en *Konference i Haag* i 1899, hvor der blev oprettet en fast *Voldgiftsdomstol*, som kunde dømme i internationale Stridigheder; og adskillige Stater forpligtede sig til at lade alle alvorlige Stridsspørgsmaal afgøre der.

Man arbejdede ogsaa paa at gøre selve Krigen mere human (Kongres i Haag 1907).

Den internationale Bevægelse lagde stor Vægt paa hele Verdens Samhørighed og de enkelte Menneskers og Racers Ligeberettigelse. Paa alle mulige Omraader skød internationale Organisationer frem for overalt at arbejde for den mellemfolkelige Forstaaelse. Som fælles Udtryk for hele denne mægtige Bevægelse paa politisk, socialt og aandeligt Omraade kan man anvende Ordet *Humanisme*; det var Menneskekærlighed, Forstaaelse, Retfærdighed man kæmpede for at gennemføre i alle Samfundsformer; man troede paa en *Udvikling* af Mennesket selv og ventede engang at kunne skabe en lykkelig Jord.

5. Imperialismen. Men samtidig med denne almindelige humanistiske Bestræbelse fortsattes den hensynsløse Kamp om Livsgoderne. I Erhvervslivet førtes den af den enkelte mod den enkelte under Navn af *den fri Konkurrence*, mellem Arbejdere og Arbejdsgivere som *Klassekamp*, og imellem Stormagt og Stormagt som *imperialistisk* Magtpolitik. Imperialismen var den Bevægelse, som fik den største politiske Betydning og pegede mod det store Opør, som skulde blive Jordens hidtil voldsomste Krig.

Imperialismen havde *Statens Magt* og *Styrke* som sit Maal; Staten skulde i størst mulig Udstrækning være uafhængig af andre Magter, og Befolkningsoverskuddet skulde anbringes indenfor Statens Magtomraade. Man maatte derfor udvikle de *hjemlige Erhvervsmuligheder* og skaffe sig *Kolonier*, ligesom et betydeligt Militær- og Flaadevæsen var nødvendigt for at kunne hævde Magtstillingen.

Disse Bestræbelser var fælles for næsten alle Stormagternes Politik i disse Aar.

For at værne om Hjemlandets Industri og Landbrug indførtes i Aarene efter 1870 en *protektionistisk Toldlovgivning* i alle Storstater, undtagen England, som fastholdt Frihandelen; men samtidig med Kampen for at holde den udenlandske Industris Konkurrence ude, søgte Landene alligevel at udføre deres egen stigende Produktion til de andre Lande.

Under disse Forsøg paa at skaffe Markeder fik *Kolonierne* en ny Betydning som Aftagere af Industriprodukter, foruden at levere vigtige Raastoffer. Laa Kolonierne i passende klimatiske Egne, var det ogsaa muligt at sende sin Overskudsbefolkning derhen.

Omkring Aar 1900 var *Klodens Deling* paa det nærmeste fuldført mellem Stormagterne og nogle faa mindre Stater; men den sidst dannede Storstat, det *tyske Kejserrige*, var kommet for sent med i dette Væddeløb og stod derfor uden de Kolonier, som syntes nødvendige af Hensyn til Rigets mægtige Udvikling efter dets Oprettelse i 1871, det havde endnu ikke den »Plads i Solen«, som det efter Tyskernes Ønske burde have.

Imperialisterne kæmpede for deres egen Stat og egen Nations Magt og kom derved let i Modsætning til *nationale Mindretal* indenfor Statens Omraader; disse Mindretal var som Fremmedlegemer, der svækkede Statens Organisme og derfor burde uskadeliggøres, om muligt ved en »Tvangsomvendelse« til den herskende Nationalitet. Derved var der store Muligheder til Stede for en Konflikt mellem den *imperialistiske Magtstat* og den *nationale Bevægelse*, som hævdede enhver Nations Ret til selvstændigt Liv. Det var da ogsaa en saadan Konflikt, Modsætningen mellem den habsburgske Magtstat og den storserbiske Bevægelse, som gav Stødet til Verdenskrigens Udbrud i Sommeren 1914.

II. Det tyske Rige 1871—1914.

6. Forfatning. Efter tre sejrige Krige, mod Danmark (1864), Østrig-Ungarn (1866) og Frankrig (1870—1871) var det lykkedes *Preussen* under *Otto v. Bismarcks* Førerskab (Minister 1862—1890) at gennemføre den tyske Enhed. Hans ypperlige Medarbejdere i disse Aar var Generalstabschefen *Helmuth v. Moltke* og Krigsministeren *Roon*.

Medens den tyske Hær belejrede Paris, blev *Kong Vilhelm I.* af *Preussen* (1861—1888) proklameret som *tysk Kejser*; det foregik i Ludvig 14.s berømte Slot Versailles (Januar 1871). Kejserriget blev en *Forbundsstat*, idet de tyske Enkeltstater blev opretholdt under de gamle Fyrsteslægters Regering. *Kejseren* fik den *udøvende Magt* i alle *Fællesanliggender*, hvoraf de vigtigste var: Hær, Flaade, Udenrigspolitik, Retsvæsen, Told, Post, Telegraf, Mønt, Maal og Vægt. Han udøvede denne Magt gennem *Rigskansleren*, som kun var ansvarlig overfor *Kejseren*; *Kansleren* havde *Statssekretærer* som sine undergivne Medhjælpere i Regeringen. *Rigskansleren* var tillige Førsteminister i *Preussen*. Den *lovgivende Magt* laa hos *Kejseren* og *Rigsdagen*, som valgtes ved almindelig Valgret af tyske Mænd; i Enkeltstaterne bevaredes *Landdagene*, som medvirkede ved Behandlingen af alle særlige Anliggender, særlig i Spørgsmaal vedrørende Kirke og Skole. Enkeltstaternes Regeringer sendte Repræsentanter til *Forbundsraadet*.

Elsass-Lothringen, som blev afstaaet af Frankrig i 1871, indlemmedes ikke i *Preussen*, men fik en Særstilling som *Rigsland*, styret direkte under *Kejseren*.

Preussen havde Overvægten i det ny Rige; men selv om der var skabt en politisk Enhed, var den gamle Modsætning mellem Nord- og Sydtyskland stadig levende; navnlig var Bayern ivrig for at hævde den størst mulige Selvstændighed indenfor Rigets Rammer.

7. Partier. I *Rigsdagen* dannedes et betydeligt *konserverativt* Parti, hvis Grundstamme var nordtyske Godsejere.

Det støttede alle Bestræbelser til Fremme af Rigsenheden og Hævdelsen af Kejser- og Kongemagten; det stod den *altyske Bevægelse* nær. Denne Bevægelses Maal var endnu ikke naaet med Kejserrigets Oprettelse; der var jo stadig Tyskere udenfor dets Grænser; de mest yderliggaaende formede Slagordet: fra Adria til Skagerak. En Del af de *Nationalliberale*, som stod den opvoksende Storindustri nær, støttede Bismarcks Politik, medens en anden Del, de *Frisindede*, traadte i Opposition til ham. De sidste repræsenterede de almindelige europæiske borgerlig-liberale Ideer og kunde derfor ikke anerkende den bismarckske Statsstyrelse som tilstrækkelig demokratisk.

I *Rigsdagen* optraadte et ejendommeligt nyt Parti, *Centrum*, hvis enkle Formaal var at varetage Romerkirkens Interesser i det ny Kejserrige, hvor Protestanterne med Hohenzollerne paa Kejsertronen havde Overvægten. Ud fra dette Grundsynspunkt kunde Partiet samarbejde med alle andre Partier. Det omfattede alle Samfundslag, lige fra schlesiske Storgodsejere til fattige vesttyske Minearbejdere. Katolske Gejstlige spillede en betydelig Rolle indenfor Partiets Ledelse. Da det ny Rige overlod de kulturelle Spørgsmaal til Enkeltstaterne, kæmpede Centrum for Bevarelsen af disses Selvstændighed i Forhold til Centralregeringen; men derved kom det i Modsætning til Bismarck, som netop saa stærkt betonedes Rigsenheden. I Kraft af sin Sammensætning var Partiet tilbøjelig til at føre en almindelig demokratisk Politik og interesseret i en social Lovgivning til Fordel for de økonomisk svagt stillede i Samfundet. I Arbejderstanden fik Centrum sin faste Støtte i de *kristelige (katolske) Fagforeninger*, som efterhaanden naaede en anelig talmæssig Styrke.

Centrum kom til at svare til sit Navn og blev Partiet i Midten, og trods dets forskelligartede Bestanddele bevarede det et fast Sammenhold.

De *fremmede Nationaliteter* sendte ogsaa deres Repræsentanter til *Rigsdagen*, *Polakker*, *Elsass-Lothringer* og en

Dansker, som alle hørte til Bismarcks Modstandere paa Grund af den nationale Tvangspolitik, hvis Maal var at gøre alle tyske Undersaatter til Tyskere i folkelig Henseende.

8. Arbejderbevægelsen. Da de tyske Stater i det 19. Aarh.s Begyndelse havde sluttet sig sammen i et Toldforbund, var Mulighederne skabt for en stærk Udvikling af *Industrialismen* i Tyskland; den fik endnu større Fremgang efter 1871, da Frankrigs Krigsskadeserstatning tilførte Landet betydelige Kapitaler. Den stærkt voksende Befolkning fik sit Underhold i de mange nye, store Fabriksbyer, der opstod omkring Kul- og Jernlejerne, og Industriarbejderne sluttede sig i store Mængder til det *socialdemokratiske Parti*, som blev dannet i 1875 under *Bebels* Ledelse ved en Sammenslutning af de forskellige socialistiske Grupper. Man vedtog et Program, som dels indeholdt nogle almindelige liberale Krav: Valgret for Mænd og Kvinder fra det 21. Aar, Adskillelse af Stat og Kirke (Slagordet: Religionen er en Privatsag), Afskaffelse af staaende Hære, direkte Skatter i Stedet for indirekte, og dels de Synspunkter, som *Karl Marx* havde fremsat angaaende Samfundets Indretning og efter ham kaldes *Marxismen*.

Karl Marx (d. 1883) var af jødisk Slægt; hans Fader havde dog af praktiske Grunde ladet sig døbe med hele sin Familie. Sønnen studerede Retsvidenskab og Filosofi, men sluttede sig tidligt til de revolutionære Akademikere, hvorved han udelukkedes fra at gaa Embedsvejen; i Stedet for blev han Journalist, men kom hurtigt i Modsætning til Myndighederne, hvorfor han blev tvunget til at opholde sig Størstedelen af sit Liv i Udlandet. I Paris lærte han den *franske Socialisme* at kende, og i London studerede han den sociale Udvikling i Datidens mest industrialiserede Land uden iøvrigt at staa i noget nærmere Forhold til den praktiske *engelske Arbejderbevægelse*.

I Begyndelsen af 1848 udkom *Det kommunistiske Manifest*, som var udarbejdet af ham sammen med hans gode Ven *Engels*; Grundsynspunktet heri er: Alle hidtil værende Samfunds Historie er Historien om *Klassekampe*; vort Tidsrum er Bourgeoisiets Tidsrum, og Samfundet har nu delt sig i to fjendtlige

Lejre, to store Klasser, Bourgeoisie og Proletariat. Ved sit Herredømme over *Produktionsmidlerne* udnytter den første Klasse hensynsløst den sidste, hvis Kaar ustandselig forringes, medens dens Tal forøges; men ligesom Borgerskabet med historisk Nødvendighed har sejret, vil Proletariatet ogsaa sejre, men det kan kun ske gennem en Revolution. »Proletariatets Bevægelse er det uhyre Flertals selvstændige Bevægelse i det uhyre Flertals Interesse.« Kommunisternes Maal er det *klasseløse Samfund*. »Lad de herskende Klasser skælve for en kommunistisk Revolution. Proletarerne har intet andet at tage end deres Lænker. Men de har en Verden at vinde.« Og denne Revolution skal gennemføres ved en Bevægelse i alle Lande, da Underklassens Stilling er ens og dens Interesser fælles og langt stærkere end nationale, religiøse og racemæssige Baand. Derfor ender Skriftet med Ordene: »Proletarer i alle Lande forener eder.«

Karl Marx' Syn paa den historiske Udvikling kaldes den *materialistiske Historieopfattelse*, fordi den tillægger det materielle, Tingene, den afgørende Betydning, i Modsætning til den *idealistiske* Opfattelse, som mener, at *Ideerne* er det, der skaber Historien.

I sin Forventning om en snarlig Revolution blev Marx dybt skuffet; det kommunistiske Manifest fik ikke nogen Betydning for Revolutionerne i Aaret 1848, som netop betød en Styrkelse af Borgerskabets Magtstilling.

I 1864 stiftede han Foreningen »*Internationale*« (Første Internationale), som dog kun fik en kort Levetid paa Grund af indre Splid og de forskellige Regeringers heldige Bekæmpelse af denne revolutionære Bevægelse.

Hans Hovedværk er *Das Kapital*, som begyndte at udkomme i 1867. Med Ordet »*Kapital*« forstaar Marx *Produktionsmidlerne*. Den nuværende Samfundstilstand, hvori disse ejes af Privatpersoner, kaldes den *kapitalistiske*. Derved er Arbejderne, som er de virkelige Skabere af Værdierne, blevet udbyttet; og denne Udbytning kan kun hindres ved, at *Kapitalen* bliver *Samfundseje*; sker det, vil ogsaa alle de Onder, der er Kapitalismens Følgesvende, som Fattigdom, Sygdom og Synd, forsvinde, og Menneket vil blive virkelig frit og naa et hidtil ukendt højt Udviklingstrin.

9. Bismarck som Rigskansler. I det tyske Kejserrige herskede der ikke Parlamentarisme. Rigskansleren støttede sig til Kejsere ns personlige Tillid og var ikke

Fører for noget bestemt politisk Parti, men Rigsdagens Medvirken var nødvendig i al Lovgivning. Kansleren maatte samarbejde med et skiftende Flertal, der var sammensat af flere Partier, da intet enkelt Parti havde Majoriteten.

Det vigtigste for Bismarck var at befæste *Rigsenheden* og Kejserrigets bestaaende Forfatning; i sin Udenrigspolitik vilde han hævde Tysklands Stilling som Europas stærkeste *Militærmagt*.

I *Romerkirkens* stærke Organisation, der gjorde den uafhængig af den protestantiske Statsmagt, øjnede han en Fare, ligesom *Centrumspartiets* Arbejde for at lægge den størst mulige Magt hos Enkeltstaterne ogsaa vakte hans Mishag. Han slog derfor ind paa en Politik, der skulde gøre Romerkirken i Preussen mere afhængig af Staten, det var den saakaldte *Kulturkamp*; men bortset fra nogle Love om tvungent borgerligt Ægteskab og Civilregistre maatte han opgive Kampen, tilmed da han havde Brug for Centrums Stemmer i sin Toldpolitik.

I *Socialdemokratiet* saa han en farlig Fjende af det bestaaende Samfund. Dette Parti bekæmpede han paa to Maader, dels ved *Undtagelseslove*, hvorved dets Blade, Foreninger og Møder blev forbudt, og dels ved en storstilet *social Lovgivning*, som Bismarck iøvrigt proklamerede som en vigtig Opgave for et kristeligt Samfund. Han fik gennemført en *Alderdoms- og Invalidforsikring* med Statstilskud, medens en *Syge- og Ulykkesforsikring* ordnedes uden Statens Medvirkning. Dette Lovgivningsarbejde svækkede dog ikke Socialdemokraterne, som gik frem Valg efter Valg.

Da Riget fik sine Indtægter fra de indirekte Afgifter, var Bismarck ivrig for en Forhøjelse af disse; og det lykkedes ham trods Frihandelsvennernes Modstand at faa vedtaget en udpræget *protektionistisk Toldlovgivning*. Denne muliggjorde en Udvidelse og Forbedring af *Hæren*, og den gav tillige den tyske Industri en nyttig *Beskyttelse*

overfor Udlandets Konkurrence; i Ly af denne Beskyttelse voksede Industrien sig stor og stærk og kunde selv optage Konkurrencen med andre Industrilande paa Verdensmarkedet, Arbejderne kunde ogsaa opnaa højere Løn under disse Forhold. *Landbruget* følte sig stærkt truet af Kornindførselen fra de oversøiske Lande og Rusland, og Bismarck, der betragtede Landbefolkningen som Kernen i det tyske Folk, sikrede ogsaa Landbruget ved en Beskyttelsestold.

Denne Toldpolitik understøttedes stærkt af tyske *Nationaløkonomer*, der tog Afstand fra den gamle engelske Nationaløkonomis Frihandelslære og dens Modstand mod Statsindgreb i Erhvervslivet.

Bismarck frygtede en Hævnkrig fra Frankrig og sikrede sig mod den ved at opretholde et venligt Forhold til *Rusland* og indgaa en fast Alliance med *Østrig-Ungarn* (1879), som udvidedes til et *Tremagtsforbund* (Triplealliance) ved *Italiens* Indtræden i Forbundet (1882).

10. Bismarcks Afsked. Vilhelm 2.s Tid. I 1888 døde *Kejser Vilhelm 1.*, 91 Aar gammel. Hans Søn, *Frederik 3.*, var dødssyg ved sin Tronbestigelse og døde efter kort Tids Forløb, hvorefter hans ældste Søn, *Vilhelm 2.*, blev Kejser (1888—1918).

Han var i visse Henseender en begavet Mand med betydelige Tilegnelsesevner og Talegaver; hans personlige Optræden kunde være meget vindende, men han var meget selvbevidst og impulsiv, manglede Overblik og Menneskekundskab og tillige Karakterstyrke til at taale en ubehagelig Sandhed; disse Mangler fik politisk Betydning, da Forfatningen gav Kejseren store Muligheder for personlig Indgriben i Landets Styrelse.

Medens Bismarck vilde begrænse Tyskland til at være en væsentlig europæisk Magt og derfor stod kølig overfor den begyndende tyske Kolonipolitik, var den unge Kejser Imperialist, han udslyngede selv Slagordet: *Tysklands Fremtid ligger paa Havet*; det tyske Rige skulde ikke blot

gøre sig økonomisk, men ogsaa politisk gældende overalt i Verden; det skulde være en Kolonimagt og maatte derfor ogsaa have en stor og stærk Flaade.

Sammenstød var uundgaaelige mellem den gamle Kansler, der var vant til at styre alt efter sit eget Hoved, og den unge, selvraadige Kejser. Det endte med Bismarcks Afsked i 1890, hvorefter han trak sig tilbage til sit Slot *Friedrichsruhe* i Lauenburg, hædret med Ærestitlen Hertug af Lauenburg, men dybt krænkede over at være sat fra Styret. Han døde i 1898.

Under Vilhelm 2. udvikledes *Flaaden* til at blive Verdens næststørste og Englands farligste Medbejler til Verdensherredømmet paa Havene. Den tyske Flaades dygtige Skaber var Storadmiral *v. Tirpitz*. I *Kiel* og *Wilhelms-hafen* blev der anlagt store Krigshavne, og ved Gennemførelsen af *Kejser Vilhelms Kanal* fik man Forbindelse mellem Nordsøen og Østersøen. Ved et Bytte med afrikanske Besiddelser fik man Øen *Helgoland* fra England, hvorved Tyskland kunde dække sine Krigshavne mod Vest.

11. Kolonierne. Forholdet til Udlandet. Paa Grund af den almindelige økonomiske Opgang var Tyskerne i Stand til at udholde den Kraftudfoldelse, som Opretholdelsen og Udvidelsen af det mægtige Hær- og Flaadevæsen forlangte; men denne Politik medførte et andet Forhold til de øvrige Stormagter.

Fra tysk Side begyndte man paa et energisk Arbejde for at udnytte de hidtidige *Kolonier* og om muligt skaffe sig nye. *Tysk-Østafrika*, *Tysk Sydvest-Afrika* og *Kamerun* ved Guineakysten, var de ældste, grundlagt af private Selskaber, senere overtaget af Riget, som derefter erhvervede et Landomraade paa den store ostindiske Ø *Ny-Guinea*, nogle Øer i Stillehavet og *Kiautschou* i Kina. Men disse Kolonier kunde slet ikke tilfredsstille Rigets Behov; ingen af dem kunde optage en nævneværdig Del af det store Befolkningsoverskud, som i Stedet for van-

drede til andre oversøiske Lande, særlig Nordamerika; men derved gik Udvandrerne tabt for det tyske Rige. De tyske Kolonier var heller ikke tilfredsstillende som raastofproducerende Lande eller særlig betydningsfulde som Aftagere af Hjemlandets Industriprodukter.

Tyskerne søgte derfor at faa Indpas andre Steder, i Retningen Syd-Øst, i Tyrkiet. Kejser Vilhelm besøgte den tyrkiske Sultan paa en Rejse til Palæstina, og tyske Forretningsfolk fik store økonomiske Muligheder i den nærmere Orient. For delvis tysk Kapital og under Ledelse af tyske Ingeniører paabegyndtes et mægtigt Jernbaneanlæg, *Bagdadbanen*, der skulde føres igennem Tyrkiet ud til den persiske Havbugt, hvorved *Mesopotamien* paany kunde udnyttes og atter blive et rigt Kornkammer som i den fjerne Oldtid. Tyskland kunde paa den Maade delvis frigøre sig for Afhængigheden af Levnedsmiddelimporten fra de oversøiske Lande.

Dette tyske Fremstød kunde true *Englands* Interesser ved *Suez* og i *Persien* og pegede tillige imod *Indien*. *Rusland*, som havde bragt store Dele af Persien under sin Indflydelse, følte sig ogsaa foruroliget ved denne voldsomme tyske Fremtrængen i disse Egne. Under disse Omstændigheder fik Tyskland større Interesse i at støtte *Østrigs* russerfjendtlige *Balkanpolitik*, hvorved Forholdet yderligere forværredes mellem Tyskland og Rusland. Alt dette nødte England og Rusland til at søge venskabelig Forbindelse indbyrdes.

I Nordvestafrika prøvede Tyskerne at trænge ind i *Marokko*; Kejser Vilhelm optraadte ogsaa personligt der som sit Riges Talsmand. Franskmandene, der betragtede denne Del af Afrika som deres særlige Interesseomraade, blev meget harmfulde over denne Indblanding. Efter forskellige Stormagtskonferencer blev Tyskerne i 1911 tvunget til at give Frankrig frie Hænder i Marokko. Denne Begivenhed aabenbarede iøvrigt en Svaghed i det tyske Al-

liancesystem, idet Italien ved denne Lejlighed støttede Frankrig.

12. Indre politiske Forhold. Det lykkedes ikke noget enkelt Parti at opnaa Flertallet i Rigsdagen, og de forskellige Rigskanslere kunde derfor fortsætte den gamle Politik fra Bismarcks Tid: at støtte sig paa *Flertalsblokke*, som bestod af skiftende Partisammensætninger.

I Aar 1900 traadte en vigtig fælles *borgerlig Lov* i Kraft for hele Riget, hvorved de gamle Landskabslove bortfaldt, saaledes ogsaa *jyske Lov* i Sønderjylland.

Socialdemokratiet blev Tysklands største Parti. Kejser Vilhelm nærede en meget stærk Uvilje mod dette Parti, men ophævede dog Undtagelseslovene imod det. Indenfor Partiet var der store Modsætninger imellem de revolutionære Marxister og de saakaldte *Revisionister*. De sidste vilde opnaa de størst mulige Resultater for Arbejderklassen ad Forhandlingens Vej og mente, at Karl Marx' Teorier var forældede, trods hans Spaadom var Arbejdernes Levevilkaar vitterlig blevet bedre under den kapitalistiske Samfundsordning; denne Fremgang skyldtes i høj Grad *Fagforeningerne*, der arbejdede for at skaffe højere Løn, bedre Arbejdsvilkaar og kortere Arbejdstid, et Arbejde som Marx havde anset for ganske udsigtsløst. Partiet fastholdt dog officielt Marxismen; men da de socialdemokratiske Fagforeninger var Partiets Grundlag, maatte det praktiske forhandlingsvenlige Standpunkt efterhaanden gøre sig stærkt gældende i Partiets Politik; overfor denne Retningslinie protesterede en Del yderliggaaende Marxister, hvilket til sidst førte til en Sprængning af Partiet ved Krigens Udbrud.

13. Økonomiske Forhold. Indenfor det økonomiske Liv udnyttedes *Naturvidenskaberne* med fremragende Dygtighed. De nye Opfindelser muliggjorde Oprettelsen af betydningsfulde nye Industrier og gav Trafikmidlerne en betydelig Udvikling. Automobiler, Flyvemaskiner og Luftskibe (Grev Zeppelin) begyndte nu at blive anvendt ved Siden af de ældre dampdrevne Maskiner. Elektromotoren dannede Grundlaget for en stor elektrisk Industri. Kemiens Fremskridt benyttedes

i Farveindustrien. Der oprettedes mægtige industrielle Organisationer i Form af *Karteller* og *Truster* (Rathenau's Sel-skab: A. E. G., Siemens Koncernen). Den samme Bevægelse mod stadig større Sammenslutninger mærkedes ogsaa i Mine-driften, og indenfor Handelen ved Oprettelsen af store Varehuse (Wertheim, Tietz); der dannedes ligeledes Storbanker. Tysklands Rigdom voksede stadig; fra at være et Land, der behøvede udenlandske Laan, blev det nu selv i Stand til at laane Penge ud til fremmede Lande og dets Tilgodehavender i Ulandet var meget betydelige, da Krigen brød ud.

14. Kulturforhold. Den tyske *Videnskab* stod meget højt paa alle Omraader og udmærkede sig ved en enestaaende Grundighed. Den forstod ogsaa at organisere det videnskabelige Arbejde paa en fortrinlig Maade. Den almindelige *Folkeoplysning* fremmedes paa mange Maader, særlig gennem Folkeskolen; ad den Vej bestræbte man sig ogsaa for at give Folket en *tysk Opdragelse* i national Aand; Folket skulde blive gode Statsborgere. Skyggesiderne herved var en overdreven Dyrkelse af den tyske Stat og Nation, hvilket besværliggjorde Tyskeres Samkvem med andre Nationer. Indenfor tysk *Historieskrivning* mærkedes denne Aand ogsaa. Den betydeligste Historiker var *Mommsen*, som særlig beskæftigede sig med det gamle Romerrige; han var forøvrigt som flere andre store tyske Historikere født som dansk Undersaat i Holsten. *Sybel* skrev om det tyske Kejserriges Grundlæggelse ud fra et udpræget tysk Standpunkt. *Treitschke* hævdede hensynsløst Tyskernes moralske Ret overfor »lavere« Nationer, f. Eks. Polakkerne.

Filosoffen *Nietzsche* hyldede Læren om »Overmenneskets« Ret. I *Skønlitteraturen* kan man ligeledes iagttage Virkningerne af det tyske Samfunds almindelige Udvikling i dette Tidsrum. *Spielhagen* skildrede Overgangen fra Haandværk til Maskindriften fra et liberalt Synspunkt (»Hammer og Ambolt«), medens *Gerhart Hauptmann* gav gribende Skildringer af Proletariatets usle Levevilkaar (»Væverne«). Den mest kendte naturalistiske Roman var *Thomas Mann's* »Buddenbrooks«, hvori han skildrer en lybsk Borgerslægts Historie. Ved det 20. Aarh.s Begyndelse gjorde nye Kunstretninger sig stærkt gældende, Symbolisme, Nyromantik og andre udpræget subjektivistiske Synspunkter.

III. Det habsburgske Monarki 1867—1914.

15. Nyordningen i 1867. Ved det tyske Forbunds Op-løsning i 1866 var Østrigs Indflydelse indenfor Dobbelt-riget Østrig-Ungarn blevet svækket, og ved en Nyordning

i 1867 fik *Kejserriget Østrig* og *Kongeriget Ungarn* hver sin Folkerepresentation for deres særlige Anliggender, medens visse Fællessager, som Forsvarsvæsen og Udenrigsstyre skulde afgøres af en *Fællesrepræsentation*. Man havde paa den Maade gennemført en *Tvedeling* af Riget til Fordel for de to herskende Folk, *Tyskerne* i Østrig og *Madjarerne* i Ungarn; men denne Ordning tilfredsstillede ikke de mange andre Folkeslag; naar Riget dog alligevel kunde holde sammen saa længe trods dets vidt forskellige nationale Bestanddele skyldtes det *den habsburgske Fyrsteslægts*, som gennem Aarhundreder havde bygget dette Rige op. Kejser Franz Josef (1848—1916) var gennem sin lange Regeringstid et naturligt Bindeled mellem Folk og Riger. Kejserslægten støttedes af Embedsstand, Adel og delvis Romerkirken i sine Bestræbelser for at holde Monarkiet sammen, og ligeledes styrkede de stærke fælles *økonomiske Interesser* Sammenhængen.

16. Østrig. I Østrig herskede der megen Misfornøjelse blandt *Tjekkerne* i *Bøhmen*, hvor den nationale tjekkiske Kultur trængte frem paa Tyskernes Bekostning. Tjekkerne ønskede en *Tredeling* af Monarkiet, saaledes at den bøhmiske Krones Lande blev sideordnet med Østrig og Ungarn. Riget vilde paa den Maade faa tre Hovedstæder, Wien, Buda-Pest og Prag.

I *Galizien* var *Polakkerne* det herskende Folk; her fandtes ogsaa mange *Ukrainere*, der havde deres Folkefæller indenfor det russiske Rige. Iøvrigt var der mange *Jøder* baade i Galizien og andre Steder i Østrig, særlig i Hovedstaden Wien.

I Sydvest fandtes en Del *Italienere*, som ønskede en Forening med Italien. I Syd boede *Slovenere* og *Kroater*, der stod Serberne meget nær; og den sydslaviske Folkegruppe udvidedes yderligere ved Østrigs Indlemmelse af *Bosnien* (1908).

Efterhaanden fik de enkelte Landsdele særlige *Landsdage*, og *Valgretten* til Rigsdagen blev mere demokratisk;

men dette forøgede kun Striden, idet nye Delingslinier kom til foruden de nationale. Der dannedes et *kristeligt socialt Parti*, som svarede til det tyske Centrum, og et stort *Socialdemokrati*. Paa Grund af den skarpe Partideling var det umuligt at danne en parlamentarisk Regering.

Den østrigske Udenrigspolitik var stærkt optaget af Forholdene paa Balkan, hvor den paa enhver Maade bekæmpede Dannelsen af et Storserbien. Serberne fik til Gengæld Støtte hos *Rusland*; men det habsburgske Monarkis indre Styrke stod slet ikke Maal med dets dristige Magtpolitik. Det fik derfor skæbnesvanger Betydning for hele Monarkiet, da den østrig-ungarske Tronfølger blev myrdet i Bosniens Hovedstad *Serajevo* d. 28. Juni 1914 af en serbisk Nationalist; denne Handling blev det lille Stød, der satte Verdenskrigen i Gang, som ogsaa skulde knuse det habsburgske Monarki.

17. Ungarn. I det ungarske Kongerige var Forholdene mere faste, fordi Madjarerne talmæssigt betød mere i Forhold til de andre Folk, end Tyskerne gjorde i Østrig; de var ogsaa mere haardhændede i deres nationale Politik overfor *Sydslavere*, *Slovakere*, *Rumænere* og *Tyskere* (i *Siebenbürgen*). Den godsrige ungarske Adel havde stor politisk Indflydelse; iøvrigt oprettedes der ogsaa her et katolsk, demokratisk Parti og et Socialdemokrati.

IV. Frankrig 1871—1914.

18. Kejserdømmets Fald. Fredsslutningen. Efter at den franske Hær i Begyndelsen af den *fransk-tyske Krig* (1870—1871) havde lidt det store Nederlag ved Sedan, og Kejser *Napoleon 3.* havde overgivet sig til Tyskerne, blev Kejserdømmet afskaffet den 4. September 1870. Styrelsen i Landet blev overtaget af en *midlertidig Regering*, hvis mest fremtrædende Medlem var *Gambetta*. Denne Regering forsøgte forgæves at besejre de tyske Hære; Paris

maatte overgive sig (Januar 1871), og en fransk *Nationalforsamling* traadte sammen for at tage Bestemmelse om Fredsbetingelserne og give Frankrig en ny Forfatning. Nationalforsamlingen valgte *Thiers* til Regeringens Leder.

Han maatte gaa ind paa Tyskernes haarde Fredsbetingelser, i Følge hvilke *Elsass* og Dele af *Lothringen*, omkring Metz, blev afstaaet til det tyske Rige, og Frankrig forpligtede sig til at betale 5 *Milliarder* Frcs. i *Krigsskadeserstatning*. Tyskerne fik Ret til at holde Dele af Østfrankrig besat, indtil Pengene var blevet betalt. Franskmandene følte Tabet af *Elsass-Lothringen* som en stor Uretfærdighed, da Befolkningen der var afgjort fransk i sin Nationalfølelse, selv om den i stor Udstrækning talte Tysk.

19. Pariserkommunen. Endnu inden den endelige Fred var blevet sluttet, udbrød der en voldsom Opstand i *Paris*. Oprørerne frygtede for, at Nationalforsamlingen vilde genindføre Monarkiet; de ønskede Oprettelsen af en radikal, fransk Republik, som skulde bestaa af et frit Forbund af *selvstændige Kommuner*; iøvrigt var Bevægelsens Formaal meget uklart. Den franske Afdeling af *Internationale* spillede en vis Rolle, men Agitatorerne var temmelig forskellige; nogle sværmede for den store franske Revolution, andre var Anarkister og Socialister. Det lykkedes dem at faa en ikke ringe Indflydelse paa Arbejderne i Paris. En Centralkomite tog Magten og regerede Byen fra Raadhuset, hvor de hejste *den røde Fane*. Da Nationalgarden havde beholdt sine Vaaben, havde Pariserkommunen ogsaa en militær Magt, som ydede en haardnakket Modstand overfor Regeringshæren, som rykkede frem fra Versailles, hvor Regeringen og Nationalforsamlingen havde taget Sæde. Under Kampen blev Raadhuset, Tuilerierne og andre store Bygninger brændt ned, og Oprørerne udøvede en frygtelig Terror; men da Regeringstropperne endelig havde sejret, blev *Kommunarderne* til Gengæld straffet haardt, nogle blev henrettet, andre blev i tusindvis sendt til Straffekolonierne.

20. Erstatningsbetalingen. Forfatningen. Under *Thiers'* Ledelse tog Regeringen fat paa at bringe *Erstatningsbetalingerne* ud af Verden. Det lykkedes forbavsende hurtigt at faa de store Pengesummer bragt til Veje; de blev rejst ved Laan, særlig i Frankrig selv, og ved en Forøgelse af Statsindtægterne. Franskmandene havde saa store Tilgodehavender i Udlandet, at de kun behøvede at sælge en Del af disse for at skaffe de fornødne Betalingsmidler. Statsindtægternes Forøgelse skete gennem en *Toldlov*, der betød et Brud med Frihandelen fra Napoleon 3.s Tid og en Overgang til Protektionismen. Allerede i 1873 var Pengene betalt, og de sidste tyske Tropper forlod Frankrigs Jord.

Man arbejdede samtidig paa en Nyordning af Forfatning og Forvaltning. *Provinsstyrelsen* blev ændret i demokratisk Retning, idet man delvis opgav den stærke napoleonske *Centralisation* og indrømmede Kommunerne Ret til at vælge deres Borgmester, Maire, og man indførte folkevalgte Raad i Departementerne; men Departementets øverste Embedsmand, *Præfekten*, udnævntes fremdeles af Centralregeringen i Paris.

Med selve Forfatningens Udarbejdelse trak det ud, fordi Nationalforsamlingens *monarkistiske Flertal* var splittet imellem Legitimisterne, som vilde have den gamle bourbonske Kongeslægt tilbage, Orleanisterne, der arbejdede for Ludvig Filips Efterkommere, og nogle faa Bonapartister, som kæmpede for Slægten Bonaparte. Napoleon 3. levede til sin Død (1873) i England; Kejserprinsen Napoleon Ludvig faldt i engelsk Tjeneste i en Krig i Sydafrika mod Zuluerne, men Kejserinde Eugenie oplevede Frankrigs Oprejsning for Nederlaget i 1870; (hun døde først i 1920).

Monarkisterne kunde dog enes om at fordrive *Thiers* fra Stillingen som Regeringens Leder, fordi han havde sluttet sig til *Republikanerne*, i hans Sted valgte de Marskal *Mac Mahon* til Præsident paa syv Aar (1873); inden

den Periode var udløbet, mente de at Monarkiet var genoprettet. Medens Monarkisterne svækkedes af indbyrdes Stridigheder, gik *Republikanerne* stærkt frem; deres dygtigste Agitator var *Gambetta*. Allerede i 1875 fik de Fler-tallet i Nationalforsamlingen, og derefter gennemførte de i samme Aar Vedtagelsen af en *republikansk Forfatning*; det blev med een Stemmes Overvægt vedtaget, at *Republikkens Præsident* i Fremtiden skulde vælges paa syv Aar af Senat og Deputeretkammer i Fællesskab, dette Fællesmøde af de to Kamre kaldes *Nationalforsamlingen*. Præsidenten fik Ret til Genvalg; med Senatets Samtykke kunde han opløse Deputeretkammeret. I Følge Forfatningens Ordlyd har Frankrigs Præsident en ikke ringe Magt, men i Virkeligheden er hans Stilling væsentlig kun repræsentativ.

De øvrige Forfatningsbestemmelser blev vedtaget med stor Majoritet. Den lovgivende Magt skulde være hos *Senatet* og *Deputeretkammeret*, begge valgt ved almindelig Valgret af Mænd over 21 Aar, Deputeretkammeret ved direkte Valg, medens Senatet valgtes paa et længere Aaremaal og ved indirekte Valg.

21. De franske Partier. Indtil Mac Mahons Afgang som Præsident i 1879 spillede *Monarkisterne* en betydelig Rolle; ude i Befolkningen blev de kraftigt støttet af den katolske Gejstlighed; men det viste sig at være farligt for Romerkirkens Stilling, da Republikanerne derved blev tvunget ind i en direkte antikirkelig Politik. *Gambetta* formede Slagordet »Klerikalismen er Fjenden« og førte en virksomhedsfuld Kamp imod denne Fjende. Ved Valget i 1879 sejrede Republikanerne overlegent, og Mac Mahon bøjede sig for Resultatet ved at anerkende Parlamentaris-men som Republikkens Regeringsform; han trak sig tilbage som Præsident i samme Aar. I den følgende Tid smeltede de forskellige monarkistiske Grupper sammen til et yderliggaaende, *konservativt* Parti, der ganske vist kun havde faa Repræsentanter i Folkerepræsentationen, men

dog spillede en vis Rolle i den offentlige Mening paa Grund af sine fremragende litterære Fortalere. Det kæmpede for Romerkirkens Interesser og stod i nær Forbindelse med de gamle, rige franske Adelslægter og en Del af den akademiske Ungdom. Efter Sejren i 1879 slog *Republikanerne* ind paa en opportunistisk Politik. Deres store Fører, *Gambetta*, viste sig at være langt betydeligere som Agitator end som praktisk arbejdende Politiker; den ledende Mand i praktisk Politik blev *Jules Ferry*. Efterhaanden splittedes det republikanske Parti i mange mindre Grupper, der hver samlede sig om en fremtrædende politisk Personlighed. Blandt de mest yderliggaaende borgerlig radikale gjorde *Clemenceau* sig særlig bemærket. Denne Opløsning i mange Smaapartier gjorde det umuligt for et enkelt Parti at tilvinge sig Herredømmet, og Følgen heraf blev de hyppige Ministerskifter, der gav Frankrigs politiske Historie et uroligt Præg.

Da Skrækken for Pariserkommunen havde fortaget sig, blev der ogsaa dannet et *socialistisk Parti*; men i Modsætning til andre Landes Socialistpartier delte det sig atter i maadeholdne og radikale Grupper. Den betydeligste socialdemokratiske Fører var *Jaurès*, som blev myrdet ved Verdenskrigens Udbrud i 1914.

22. Kirke og Skole. Det sejrende republikanske Parti genoptog paa mange Omraader Ideerne fra den store franske Revolution, om end tilpasset efter de ændrede Tidsforhold. *Romerkirken* blev langsomt trængt tilbage fra dens indflydelsesrige Stilling i det offentlige Liv. I første Omgang gjaldt det for de *antiklerikale* at *verdsliggøre Skolen*. *Ferry* fik (o. 1880) gennemført nogle Love, der fjernede den katolske Gejstlighed fra de øverste Undervisningsraad, forbød Privatskoler at afholde Eksaminer, der blev forbeholdt de offentlige Undervisningsanstalter, og Medlemmer af gejstlige Ordener maatte ikke undervise i de offentlige Skoler. Jesuiterordenen blev opløst, og kun statsanerkendte Ordener (Kongregationer) maatte

eksistere. Ferry udtalte, at Maalet var »at befri den franske Ungdoms Sjæl fra dem, der foragter hele det moderne Samfund«; man gennemførte en *gratis Folkeskole* for alle Børn, og i denne blev *Religionsundervisningen* afskaffet og erstattet med en almindelig *Moralundervisning* uden religiøst Grundlag; til Gengæld fik Børnene fri en af Ugens Hverdage, for at de kunde bruge den til privat Religionsundervisning. Staten overtog ogsaa hele Læreruddannelsen. Man søgte at komme de gejstlige Pigeskoler til Livs ved at oprette en højere Pigeskoleundervisning i Stats-skoler, men det lykkedes dog kun delvis. Den almindelige Folkeoplysning forbedredes sikkert ved denne Skolelovgivning.

Man gik dernæst videre, idet man gennemførte en Foreningslov (1901), som udvidede den almindelige Foreningsfrihed, men indskrænkede den for de gejstlige Ordeners Vedkommende. Stridigheder med Pavestolen bevirkede, at Agitationen for en fuldstændig Ophævelse af Napoleon I.s *Konkordat* med Paven (1801) fik Vind i Sejlene, og i 1905 vedtoges *Adskillelsen mellem den franske Stat og den katolske Kirke i Frankrig*; Staten skulde ikke mere betale Løn til de gejstlige Embedsmænd eller have med Udnævnelsen af Bisper og Præster at gøre; Kirkerne erklæredes for Statsejendom; den franske Stat vilde ikke anerkende Romerkirken som en Enhed indenfor Statens Omraade, men vilde kun forhandle med de enkelte Menigheder (Kultforeninger); den overlod Kirkerne til den enkelte Menigheds Brug, mod at denne paatog sig Vedligeholdelsesudgifterne.

I kirkelige Kredse vakte denne Lovgivning stor Harme, men *Clemenceau* førte Loven ud i Livet paa en fast og besindig Maade. De antiklerikale Love var medvirkende til, at store Dele af den franske Befolkning, navnlig i Paris, kom til at staa fremmed overfor Kristendommen, selv om nogle af Bestemmelserne ganske vist kun stod paa Papiret; men nu da den katolske Kirke var berøvet en-

hver Støtte fra Staten, blev den mere afhængig af Pavemagten end tidligere; *Ultramontanismen* sejrede fuldstændig.

23. Koloni- og Udenrigspolitik. Frankrig havde i Begyndelsen af det 19. Aarh. begyndt paa Erobringer af nye Kolonimraader i *Nordafrika* (Algier 1830); Napoleon 3. erhvervede Omraader i *Bagindien*, og den tredie Republik fortsatte under Jules Ferry's Ledelse, hvad Konge og Kejser havde begyndt. Frankrig tog Herredømmet over *Tunis* i Nordafrika (1881), og udvidede sine Besiddelser i Bagindien med *Tonkin* og *Annam*. De gamle Kolonier i Afrika udvidedes i *Senegal*, *Sudan* og *Kongolandet*, ligesom Øen *Madagaskar* nu fuldstændig blev taget i fransk Besiddelse.

Fra ældre Tid havde Frankrig Interesser i *Ægypten*, hvor Franskmanden Lesseps byggede Suezkanalen; men Englænderne var paa Grund af Kanalens store Betydning for Forbindelsen med Indien meget ivrige for at vinde Eneherredømmet i disse Egne, og i 1904 sluttedes en fransk-engelsk *Overenskomst*; i Følge denne opgav Frankrig alle Krav paa *Ægypten* og det østlige Sudan mod til Gengæld at faa frie Hænder i *Marokko*, som nu ogsaa trods Tyskernes Modstand blev en Del af det franske Kolonirige.

Lige fra 1871 havde Haabet om en Genforening med Elsass-Lothringen levet i det franske Folk og bevaret en stærk Modsætningsfølelse overfor Tyskerne; men først i Aarhundredets sidste Tiaar lykkedes det at komme ud af den Isolation, som Bismarcks smidige Udenrigspolitik havde tvunget Frankrig ind i af Frygt for en fransk Hævnkrig. I 1893 sluttedes en *fransk-russisk Alliance*, der dannede en betydelig Modvægt overfor Tremagtsforbundet. I det 20. Aarh.s Begyndelse sluttede England sig nøje til dette Tomagtsforbund under Form af en »hjertelig Forstaaelse« (Entente), men det lykkedes ikke Franskmandene at faa England med til et klart udformet Forbund.

Efter Nederlaget i den fransk-tyske Krig gennemførtes

en grundig Nyordning af *Hær og Flaade*, saaledes at Frankrig var vel rustet til det store Opgør, som man ventede vilde komme. Ved en Forlængelse af Soldaternes Tjenestetid og Uddannelse af indfødte Tropper fra Kolonierne søgte man at raade Bod paa det franske Folks talmæssige Underlegenhed i Forhold til Stormagten Øst for Rhinen.

24. Økonomiske og sociale Forhold. Det franske Folk er berømt for sin *Sparsommelighed*. Paa Grund af den almindelige Opsparing, fik man betydelige Pengemidler til Disposition for Statens store Behov til Betaling af Krigsskadeserstatningerne og Reorganisationen af Landet, baade civilt og militært. Landet fik Verdens største Statsgæld, men Hovedparten var anbragt i selve Frankrig. De franske Pengeinstitutter fik store Midler til Raadighed og anbragte meget deraf i Udlandet, dels i Form af *Statslaan* og dels i *Erhvervsforetagender*, f. Eks. Jernbaner. Disse udenlandske Pengeanbringelser skete i Forstaaelse med Landets almindelige Udenrigspolitik, og Rusland nød derfor i høj Grad godt af fransk Kapital. Frankrig fik meget betydelige Indtægter ved Renteindtægterne fra Udlandet.

De mange Smaasparere og *Obligationsejere* var Modstandere af *direkte Skatter*, og Staten skaffede sig derfor i første Række sine Indtægter ved *indirekte Afgifter*. Den *protektionistiske Toldpolitik*, som var paabegyndt lige efter 1871, fortsattes i de følgende Aar til stor Fordel for baade *Landbrug* og *Industri*. Flertallet af Befolkningen levede paa Landet, hvor det lille Bondebrug var den almindeligste Besiddelsesform. Den store Bedrift gjorde sig heller ikke saa stærkt gældende i Industrien, hvor Haandværket stadig spillede en betydelig Rolle i Modsætning til Forholdet i de andre store Industristater; de franske Varer bevarede derfor det *Kvalitetspræg*, som havde gjort dem efterspurgt i den øvrige Verden.

Selvfølge fik Frankrig, paa Grund af sin Rigdom paa Raastoffer, ogsaa sin *Spærindustri* med en talrig Arbejdersstand og alle de sociale Spørgsmaal, som følger med den moderne Industri; men det vedblev dog at være *Middelstanden*, som beherskede fransk Politik; det viste sig ogsaa i den sociale Lovgivning, der blev mindre vidtgaaende end i de andre moderne Stater.

Landets *Indbyggerantal* steg kun lidt, dels paa Grund af et ret ringe Fødselstal af Frygt for Formuedelinger, og dels paa Grund af de daarlige hygiejniske Forhold; til Gengæld fandt der en ret stor Indvandring Sted fra andre Lande, særlig Italien. Da det franske Folk ikke selv havde nogen Overskudsbefolkning at sende til sine nordafrikanske Besid-

delser, maatte man ogsaa finde sig i en italiensk Indvandring til disse Lande.

I Frankrig skete der heller ikke den uhyre Sammenhobning i *Storstæder* som i de andre moderne Lande; *Paris* var den eneste Millionby.

Man var i Udlandet, navnlig i Tyskland, tilbøjelig til at se paa det franske Folk som en hensygnende Nation uden stærke moralske Kræfter; man byggede den Opfattelse paa det Indtryk, som Turister fik af det parisiske Forlystelsesliv, og nogle Affærer, der afslørede daarlige Forhold i den franske Offentlighed. Mest bekendt er *Dreyfusaaffæren* og *Panama-skandalen*.

Dreyfus var af jødisk Slægt og Officer i den franske Hær. Han blev beskyldt for at have udleveret hemmelige Dokumenter til fjendtlige Magter (1894). Han blev dømt og deporteret til Djævløen, men efter tolv Aars Forløb lykkedes det at faa ham fuldstændig frikendt. Behandlingen af *Dreyfus* stod i Forbindelse med en almindelig *antisemitisk* Bevægelse rundt om i Europas Lande.

Efter at Suezkanalen var blevet bygget, fik man Mod paa et endnu større Kanalprojekt, Gennemskæringen af det amerikanske Fastland ved en Kanal gennem *Panama*. Lesseps blev ogsaa sat i Spidsen for dette Arbejde; der blev rejst store Kapitaler i Frankrig, men det mislykkedes, særlig fordi man ikke formaaede at overvinde Feberen. Aktieselskabet brød sammen (1889) og paaførte det franske Folk Milliardtab, samtidig aabenbarede en omfattende Svindel med Bestikkelser blandt Politikere og Pressefolk.

25. Kulturforhold. Den Realisme eller *Naturalisme*, som allerede havde gjort sig gældende under det andet Kejserdømme, beherskede den franske Litteratur i den tredje Republiks første Aartier. Retningens Litteraturhistoriker var *Taine*, dens mest fremtrædende Romanforfatter *Zola*. Man behandlede Samfundsforholdene uden at lægge Skjul paa noget, navnlig ikke Livets Skyggesider; *Anatole France* naaede i sine Prosaskildringer et Højdepunkt i Behandlingen af det franske Sprog. Imod den ensidige, realistiske Retning rejste sig senere en anden Bevægelse, som lagde mere Vægt paa Sjælelivet, var mere subjektivistisk, og for flere Forfatters Vedkommende *religiøs præget*; den betydeligste Forfatter i denne Gruppe var *Verlaine*.

Medens den franske Videnskab var stærkt antikristelig i Aarhundredets Midte (*Renan's* Jesu Liv), blev den franske Filosofi i Periodens Slutning mere positiv i religiøs Henseende; som den betydeligste Tænker kan man her nævne *Henri Bergson*, hvis Hovedværk er »Den skabende Udvikling».

Indenfor Lægevidenskaben virkede *Pasteur*, og senere Ægteparret *Curie*; de sidste gjorde sig særlig fortjent ved deres Radiumundersøgelser.

I Malerkunsten brød nye Retninger frem, Impressionismen (Manet) og Ekspressionismen (Matisse), der stod i Modsætning til den ældre Naturalisme. Indenfor Billedhuggerkunsten var *Rodin* det største Navn.

Alle disse »Retninger« indenfor Litteratur, Videnskab og Kunst udøvede en stærk Indflydelse paa Kulturlivet i det øvrige Europa.

V. England 1868—1914.

26. Det konservative Parti. Ved den store Parlamentsreform (1832) var Godsejerstandens politiske Herredømme blevet brudt, og Vejen var banet for andre Samfundsklassers politiske Indflydelse. De gamle Partier, *Whigger* og *Tory*'er, ændredes stærkt og skiftede Navn, idet man optog de almindelige europæiske Partibetegnelser, *Liberale* og *Konservative*.

De *Konservative* opretholdt det gamle Toryprogram: Bevarelse af Overhusets Indflydelse, Statskirkenes Forretigheder og Englands Magtstilling udadtil; Interessen for det *britiske Imperiums* Sammenhold og Udvidelse, Tanken om »det større Britannien« gjorde sig efterhaanden stærkt gældende blandt de *Konservative*.

Benjamin Disraeli (d. 1881), senere adlet som *Jarl af Beaconsfield* var i en Aarrække Partiets store Fører. Han var af jødisk Slægt, men døbt som Voksen; i sin Ungdom virkede han som skønlitterær Forfatter, men kun i Politik fandt hans brændende Ærgerrighed sin Tilfredsstillelse. Han blev den engelske *Imperialismes* Grundlægger, idet han udkastede Tanken om en fælles Toldpolitik og Militærordning for hele Riget under en fælles Overledelse; men i hans Levetid blev det kun ved Tanken. Paa et andet Omraade fik hans Partiledelse indgribende Betydning, da han førte Partiet ind paa en maadeholden *Reformpolitik*, den saakaldte »Tory-Demokratisme«; efterhaanden som Vælgerkorpset voksede ved Tilgangen af nye Vælgere fra lavere Samfundslag, var en saadan Politik en Nødvendighed, hvis man ønskede at bevare Partiets politiske Magt.

De *Konservative* anerkendte den bestaaende Tilstand som en Kendsgerning og indrettede deres Politik derefter. Paa den Maade kom Partiet til at omfatte alle Slags Vælgere. Det havde fremdeles sin sikre Støtte i de gamle rige *Adelslægter*, hvis Overhoveder var fødte Medlemmer af Overhuset; men ogsaa *Middelstanden* og *Arbejderne* sluttede op om Partiet. Det blev derved et demokratisk, socialt indstillet Parti, der dog bevarede meget af sine aristokratiske Traditioner.

27. Det liberale Parti havde fra gammel Tid Tilhængere blandt bestemte *højadelige Familier*; men i endnu højere Grad end det konservative mistede dette Parti i Tidens Løb sit aristokratiske Præg; dets Vælgere var af *Middelstanden*, og efterhaanden som *Arbejderne* organiserede sig, samarbejdede de ogsaa med de *Liberale*. Det blev ejendommeligt for engelsk politisk Liv i Modsætning til Fastlandets Forhold, at begge de to store politiske Partier havde deres Vælgere i omtrent de samme Befolkningsslag.

I den ældre Periode var *Gladstone* (d. 1898) den store Fører for det liberale Parti. Han var oprindelig udgaaet fra de *Konservative*, men blev i Løbet af de to Menneskealdre, hvori han deltog i politisk Virksomhed, ved en jævn Udvikling mere og mere radikal, saaledes at hans egne Partifæller til Tider havde vanskeligt ved at følge deres overordentlig myndige og selvbevidste Partihøvding. Under hans Ledelse opgav Partiet sin tidligere aggressive Udenrigspolitik og slog ind paa en udpræget *fredsvenlig Politik*, der havde til Formaal i størst muligt Omfang at undgaa krigerske Forviklinger. Han var udpræget religiøs og yndede at paakalde de store almenmenneskelige Følelser: »Husk, at han, der har givet os menneskelige Væsener samme Kød og Blod, har bundet os ved en gensidig Kærligheds Lov.« I sin Indenrigspolitik søgte han i stedse højere Grad Støtte hos de brede Folkemasser og vilde varetage deres Interesser; skønt han selv var en udpræget

akademisk dannet Aristokrat, stærkt bundet til gammel-engelsk Tradition, nærede han dog en stærk Tillid til den menige Mands sunde politiske Instinkt. Den engelske Liberalisme kæmpede for *Underhusets Fortrinsstilling*, *Dissenters* Ligestilling med Statskirken, en *fredelig Udenrigspolitik* og *Frihandel*; i de senere Aar kom dertil Arbejdet for en *social Lovgivning* til Fordel for de daarligst stillede i Samfundet, skønt dette egentlig stred imod de liberale Grundsætninger, at enhver skulde hjælpe sig selv og Staten holde sig ude fra Indblanding i det økonomiske Liv.

Foruden de to store Partier spillede det *irske Parti* ogsaa en vis Rolle i Underhuset, idet det undertiden var Tungen paa Vægtskaalen. Irernes Maal var *Home-rule*, Selvstyre for Irland indenfor det britiske Imperium.

Den gamle engelske Valgordning med *Flertalsvalg* i *Enkeltmandskredse* begunstigede i høj Grad de to store Partier og forhindrede Smaapartier i at gøre sig gældende. Under disse Omstændigheder virkede *Parlamentarismen* udmærket; det var altid muligt at skabe et handledygtigt Regeringsflertal i Underhuset, og i hele dette Tidsrum vekslede konservative og liberale Regeringer. Begge Partier anerkendte de tidligere Regeringers Lovgivning og byggede videre paa den. Af den Grund kendetegnedes Englands indre Udvikling i dette Tidsrum først og fremmest af det rolige *Fremskridt*.

28. Reformlovgivning. Chamberlain. Irland. Efter at Disraëli i 1867 havde gennemført en Udvidelse af Valgretten, fik de Liberale Flertallet, og Gladstone dannede sit første Ministerium (1868—1874). Han begyndte i denne Periode paa en betydningsfuld Reformlovgivning. Paa Irland blev den *anglikanske Statskirke* ophævet, da det store Flertal af det irske Folk var Katolikker og derfor i høj Grad var uvilligt til at yde Bidrag til en fremmed Kirkes Opretholdelse. De *irske Fæstere* fik ved Lov sikret Erstatning for de Forbedringer, som de indførte paa deres Gaarde. — Folkeoplysningen blev forbedret ved Gennemførelsen af statsunderstøttede *Kommuneskoler*.

Da det engelske Folk fandt Gladstone for eftergivende i en Strid med de Forenede Stater, hvori han bøjede sig for en *Voldgiftskendelse*, som ikke var til Fordel for England, vandt de *Konservative* Flertallet, og Disraëli, nu Lord Beaconsfield, dannede Regering (1874—1880). Han fik vedtaget et lovmæssigt Grundlag for *Fagforeningernes* Virksomhed, idet de fik Ret til at slutte Overenskomster med Arbejdsgiverne paa Arbejdernes Vegne (kollektive Aftaler); han gennemførte ogsaa skarpere Bestemmelser med Hensyn til *Fabrikkernes sundhedsmæssige Indretning*.

Da Beaconsfields Regering havde ført en temmelig kostbar Udenrigspolitik, sejrede de *Liberale* atter, og Gladstone dannede paany Regering (1880—1885); i dette Ministerium fik *Joseph Chamberlain* Sæde. Han havde gjort sig bekendt som Borgmester i Birmingham, hvor han havde virket for *Kommunesocialismen*, der gik ud paa, at Kommunerne skulde overtage Driften af de Virksomheder, som havde særlig Betydning for alle Borgere, f. Eks. Gas- og Vandforsyning. Han føjede nu til Gladstones gammeldags Liberalisme Kravet om en udpræget demokratisk og social Lovgivning, og medens Gladstone fremhævede Idealerne, paakaldte Chamberlain de økonomiske Interesser.

Ved en ny *Valgretsudvidelse* (1884) forøgedes Vælgernes Antal betydeligt, saaledes at Arbejderne baade i By og paa Land nu kunde faa en virkelig politisk Indflydelse. Paa Irland havde de hidtidige Reformere ikke bragt Ro, Urolighederne fortsattes; man søgte at bekæmpe dem ved *Tvangslove*, men samtidig hjalp man ogsaa den irske Bondestand ved en Lov, der sikrede Fæsterne *Brugsretten* til Gaardene paa *femten Aar* mod en *Afgift*, som blev fastsat ved Statens Medvirkning. Heller ikke denne Lovgivning tilfredsstillede den irske Befolkning.

I sit tredie Ministerium (1886) foreslog Gladstone, som kun havde Flertal sammen med det irske Parti, *Homerule for Irland*; men dette Forslag sprængte hans eget Parti, idet *Chamberlain* brød med ham og dannede en selvstændig

Gruppe, *Unionisterne*, som vilde opretholde Irlands nøje Tilknytning til Storbritannien. Homeruleforslaget blev forkastet i Underhuset, og et Valg viste, at Folkestemningen afgjort var imod det.

Et konservativt Ministerium (under Salisbury, 1886—1892) fik vedtaget en Lov om *lokalt Selvstyre*, hvorved der blev indført folkevalgte Grevskabsraad i England; disse Raad overtog Størstedelen af Fredsdommernes Virksomhed. Chamberlains Gruppe sluttede sig nu til det konservative Parti, hvorved dettes demokratiske Præg yderligere forstærkedes.

Trods sin høje Alder formaaede Gladstone endnu engang at føre sit Parti til Sejr og dannede sit fjerde Ministerium (1892); men da hans Flertal ogsaa denne Gang var afhængigt af Ierne, fremsatte han endnu engang et *Home-ruleforslag* (1893), som nu blev vedtaget i Underhuset, men forkastet i Overhuset.

29. Gladstones Udtræden af Politik. Gladstone vovede dog ikke at tage Kampen op med Lordernes Hus om denne Sag. I 1894 trak han sig ud af Politik. Hans Tilbage-træden var iøvrigt foranlediget af et Krav om *Flaadens Forøgelse*, som blev rejst indenfor hans eget Kabinet; det stred for meget mod hans udpræget fredsvenlige Politik, og han foretrak derfor at gaa frivilligt. Med Gladstone forsvandt i Virkeligheden en hel Tidsalder; det var Kampen mellem gammelt og nyt, der havde ført til det nyes Sejr. Han havde aldrig interesseret sig for *Kolonipolitik*. De Liberale kæmpede for Frihandel over hele Verden, og derfor havde en nøjere Tilknytning mellem Moderland og Kolonier egentlig ingen Interesse for dem. Kun nølende havde han ladet engelske Stridskræfter gribe ind i Ægypten; denne Nølen kostede Gordon Livet (1885); og om Mahdiens Oprør i Sudan udtalte han: »Sudanenserne kæmpede med Rette for deres Frihed«, skønt denne »Frihedskamp« kostede Millioner af Menneskeliv. Han stod derfor ganske fremmed overfor den imperialistiske Tanke, som

netop nu voksede sig stærk og begyndte at præge den praktiske Politik.

I sit Syn paa den indre Politik stod han ogsaa uforstaaende overfor det ny Krav om øget *Statsindgriben* i Folkets økonomiske Liv, selv om han i sin praktiske Politik havde ladet sig drive til mange Love, der betød et Brud med den ældre Liberalisme.

30. Konservativ Regering. De *Konservative* havde nu Magten i ti Aar (1895—1905). I den Tid døde Dronning Victoria (1901) efter 64 Aars Regering. Hun efterfulgtes af Edvard 7. (1901—1910), som var gift med Alexandra af Danmark; deres ældste Søn, Georg 5., blev Konge ved sin Faders Død i 1910.

De Konservative fortsatte Reformerne med en Lov om *Arbejderbeskyttelse*. Paa Irland vilde de ikke give politiske Indrømmelser, men ydede en rigelig Statsstøtte til Opretelse af et irsk *Statsfæste*; samtidig hermed arbejdede Ierne selv paa praktiske Reformers indenfor Landbruget.

Paa Grund af Chamberlains Agitation for *Levnedsmiddel-told* til Fordel for Kolonierne, voksede Frygten i det engelske Folk for en Fordyrelse af det daglige Livs Fornødenheder. Frihandelsvennerne vandt derfor en mægtig Valgsejr, og der dannedes atter en liberal Regering.

31. Liberal Regering. Arbejderpartiet. De Liberale havde nu Magten lige til Verdenskrigen, støttet af Ierne og det nydannede *Arbejderparti*. De organiserede Arbejdere havde tidligere støttet de Liberale, men i Begyndelsen af det 20. Aarh. stiftedes et *uafhængigt Arbejderparti*. De store, mægtige Fagforeninger dannede Grundlaget for Arbejdernes politiske Virksomhed gennem dette Parti. Det adskilte sig fra Fastlandets socialistiske Partier ved sin Uafhængighed af marxistiske Teorier. Den engelske Fagforeningsbevægelse var allerede gammel, og den var udpræget praktisk indstillet; den antikristelige Tone i den marxistiske Agitation stødte mange af de engelske Ar-

bejderførere, som indtog ledende Stillinger i de forskellige engelske Frikirker.

De mest fremtrædende Medlemmer af den liberale Regering var *Asquith* (Førsteminister 1908—1916), der var af den ældre liberale Skole, og *Lloyd George*, som repræsenterede den radikale og sociale Liberalisme. Udenrigsministeren *Grey* sympatiserede i nogen Grad med Imperialismen, men var iøvrigt stærkt optaget af at opretholde fredelige Tilstande rundt om i Verden. Som Repræsentant for Arbejderpartiet tog *John Burns* Sæde i Regeringen, den første almindelige Arbejder, som blev engelsk Minister.

Regeringen gennemførte en omfattende *social Lovgivning* til Fordel for Arbejderstanden og for gamle, syge, Kvinder og Børn. Da den kom i Strid med Overhuset, gennemførtes *Vetoloven* (1911), der bestemte, at Overhuset kun kunde forkaste Underhusets Beslutninger i to Samlinger, vedtog Underhuset det samme Forslag i en tredje Samling, kunde det blive Lov ved kongelig Underskrift uden at være vedtaget af Overhuset.

En Lovgivning til Fordel for *Irlands Selvstyre* blev standset af *Verdenskrigens Udbrud*.

32. Forholdet til Kolonierne. Afrika. I denne Periode udvidedes Englands Koloniherrredømme, dels ved Erobring af nye Omraader og dels ved en mere energisk Udnyttelse af det allerede erhvervede. I *Afrika* købte England under Beaconsfields Regering Aktiemajoriteten i *Suezkanalen* af Ægyptens Kediv (1875) og lagde derved Grunden til det britiske Overherredømme i Ægypten. Længere Syd paa i det østlige Sudan havde der efter General Gordons Fald i Kartum (1885) længe hersket fuldstændig forvirrede Forhold; men endelig lykkedes det *Lord Kitchener* at bringe Fred til Veje, og de store Landstrækninger ved den øvre Nil kunde nu udnyttes af Englænderne. I Kaplandet arbejdede *Cecil Rhodes* maalbevidst paa en Udvidelse af Koloniomraadet i Sydafrika. Det lykkedes ham at grundlægge en hel ny Koloni, *Rhodesia*, Nord for de

selvstændige Boerrepublikker *Oranje* og *Transvaal*. Disse Lande blev derved indesluttet af britiske Besiddelser, og samtidig fik de større økonomisk Interesse, fordi man opdagede *rige Guldlejer*. Der begyndte derfor en stor Indvandring af fremmede, først og fremmest af Englændere til Boernes Land; men disse fremmede blev behandlet meget slet. Det førte til ustandselige Gnidninger, som endte med *Boerkrigen* (1899—1902). Denne aktive Kolonipolitik støttedes i høj Grad af Chamberlain, der var Minister for Kolonierne.

Efter en haardnakket Modstand lykkedes det de britiske Tropper under *Lord Kitcheners* Ledelse at undertvinge de to smaa Boerrepublikker. De britiske Besiddelser dannede nu en Enhed i Sydafrika og strakte sig langt mod Nord, hvor Tysk-Østafrika spærrede Forbindelsen med Britisk Øst-Afrika; men det syntes dog, som om Cecil Rhodes' Drøm om en Jernbaneforbindelse paa britisk Grund fra Kap til Kairo nærmede sig sin Virkeliggørelse.

33. Nye Kolonier i Asien. Det engelske Kolonirige bredte sig ogsaa i *Asien*. Da Beaconsfield havde støttet Tyrkiet i den russisk-tyrkiske Konflikt (1877—1878) af Frygt for Ruslands stigende Indflydelse paa Balkanhalvøen og dermed over Sortehavsstræderne, fik England til Gengæld Magten paa *Kypern*, og ved Indiens Grænser sikrede Beaconsfield ligeledes Englænderne Herredømmet over *Belutshistan* og delvis over *Afghanistan*.

I *Kina* skaffede England sig Havnen *Wei-hai-wei* ved det gule Hav. Paa de *ostindiske Øer* vandt det britiske Rige ogsaa udstrakte Landomraader.

34. Selvstyre og Imperialisme. England var ubestridt Verdens største Kolonimagt, og sammenlignet med de andre Lande havde det en stor Fordel i den Omstændighed, at mange af dets oversøiske Landomraader havde et Klima, som var gunstigt for Europæere, og derfor var vel egnede til at modtage en betydelig Indvandring af den engelske Overskudsbefolkning.

De Kolonier, som var beboet af Englændere, var nøje knyttet til Moderlandet ved Kultur og fælles Historie, men ret hurtigt blev de sig dog bevidste som *selvstændige Nationer* med Ret til at leve deres eget Liv indenfor det britiske Imperium; de slog derfor ind paa en *selvstændig økonomisk Politik*, der endogsaa søgte at værne om deres egen hjemlige Industri ved at udelukke Moderlandets Industrivarer ved Hjælp af Told. Under disse Forhold blev det af livsvigtig Betydning for hele Imperiets Tilværelse, hvorledes man kunde bevare Sammenholdet i Fremtiden.

Først søgte man at imødekomme Koloniernes Selvstændighedstrang ved at indrømme det størst mulige *Selvstyre* indenfor Rigets Rammer. Den ældste selvstyrende Koloni med parlamentarisk Forfatning var *Dominion of Canada* (1867). Derefter fulgte *Commonwealth of Australia* (1901) og *Union of South Africa* (1910), desuden kom der to mindre til, *New Foundland* og *New Zealand*.

I Kanada og Sydafrika var der talrige Europæere af forskellig national Oprindelse, men det lykkedes dog at faa et Samarbejde i Gang til Fremme af Kolonistatens Vel og tillige at opretholde Sammenhængen med Imperiet.

Indien fik ogsaa større Selvstændighed, efter at det i 1877 var blevet ophøjet til et *Kejserrige*.

For at gøre Baandet mellem Imperiets vidt forskellige Dele saa stærkt som muligt, vilde *Chamberlain* gøre hele Riget til en toldmæssig Enhed i Forhold til Udlandet. Derfor agiterede han kraftigt for en *økonomisk Imperialisme*. England skulde lægge Told paa Fødemidler fra ikke-britiske Lande, og Kolonierne skulde til Gengæld begunstige Indførsel af engelske Industrivarer; men denne Plan mødte store Vanskeligheder, baade fordi den engelske Befolkning afskyede Tanken om Prisstigning paa Fødemidler, og fordi Kolonierne var utilbøjelige til at opgive den selvstændige økonomiske Politik, som de var slaaet ind paa til Fordel for deres egen Industri.

35. Forholdet til fremmede Magter. Efter Napoleonskrigene havde England holdt sig borte fra det europæiske Fastlands Anliggender; det vilde være ubundet til alle Sider, kun optaget af sine egne indre Anliggender og sine store Interesser i de fremmede Verdensdele. Men efterhaanden som Magtforholdene ændrede sig, blev det umuligt at fastholde denne Stilling.

Efter 1871 var *Frankrig* ikke mere saa farlig, medens Tyskland efterhaanden viste sig at være en Trusel mod det engelske Herredømme; overalt stødte man paa Tyskerne, de trængte frem indenfor Handel og Industri baade i selve England, i Kolonierne og den øvrige Verden; dertil kom deres *Koloni- og Flaadepolitik*, navnlig det sidste foruroligede England. Under de Omstændigheder nærmede England sig Frankrig (Overenskomsten i 1904) og noget senere ogsaa til Rusland. Dette Land havde nærmet sig de engelske Besiddelser i Indien gennem *Centralasien* og begyndte ogsaa at interessere sig stærkt for *Persien*; men i 1907 sluttedes en Overenskomst angaaende det sidste Land, saaledes at de to Stormagters Interesseomraader blev bestemt afgrænset; England satte en betydelig Kapital i Udnyttelsen af de persiske Petroleumskilder. Den fælles Modsætning til det tyske Rige havde tvunget dem sammen. England havde dog ikke bundet sig helt ved disse Overenskomster, og det var medvirkende til, at Tyskland ved Krigens Udbrud i 1914 kunde tænke sig Muligheden af at holde England udenfor.

De udpræget fredsvenlige liberale engelske Ministre kunde vanskeligt binde sig til en bestemt Politik, der i en given Situation maatte tvinge England ind i en Krig.

36. Økonomiske og sociale Forhold. *Industrialismen* sejrede tidligere i England end i noget andet Land. Den *fri Konkurrence* gav den gode Kaar. England blev Verdens største *Handels- og Industristat*. Denne Udvikling prægede ogsaa Landets Bebyggelsesforhold, idet Befolkningen hobede sig sammen i de mange store *Handels- og Fabriksbyer* med London i Spidsen.

Fra alle Kanter af Verden strømmede der Penge til England, som derved blev i Stand til at laane store Kapitaler ud til andre Lande, og London blev Verdens Finanscentrum, Hovedstaden i Verdens største Kreditorstat.

Det engelske Landbrug fik stadig ringere Betydning for Folkets Økonomi; den store Forsyning af Levnedsmidler skete ved Import fra Udlandet, saaledes Korn fra Amerika og forædlede Landbrugsprodukter fra Danmark.

Efterhaanden kom de andre Stormagter ogsaa med i Industrialismens Udvikling, og det lykkedes Tyskland og de Forenede Stater at yde en større Raastof- og Færdigvareproduktion end England; men England hævdede fremdeles sin Stilling som den største Handels- og Finansstat, som det Land, der var naaet videst i Udviklingen af den moderne Kreditøkonomi.

De gamle Liberale havde kun interesseret sig for Landets samlede Rigdom og ikke for dens Fordeling mellem Landets Indbyggere; der var derfor opstaaet et skarpt socialt Skel mellem rige og fattige. Takket være Fagforeningerne lykkedes det Arbejderne i nogen Grad at tiltvinge sig deres Andel af den almindelige Velstand, og igennem den sociale Lovgivning fandt der ligeledes en Fordeling af Rigdommen Sted.

De ikke-faglærte Arbejdere havde længe haft vanskeligt ved at opnaa taalelige Levevilkkaar, men efter en stor Dokarbejderstrejke (1889) viste de sig ogsaa som en betydningsfuld Magtfaktor ved Siden af de gamle Fagforeninger, og deres Kaar bedredes som Følge heraf.

En talrig Middelstand slog Bro mellem Samfundets forskellige Lag.

Indenfor Erhvervslivet var Sammenslutninger i Truster og Karteller ikke saa almindelige som i Tyskland og de Forenede Stater; den fri Konkurrence kunde derfor ogsaa bedre udfolde sig og give den enkelte dygtige Mand en Chance for at arbejde sig op.

I Midten af Aarhundredet (1844) oprettedes den første Forbrugsforening; det blev Begyndelsen til en mægtig Organisation af Forbrugere, hvis Sammenslutning drev alle mulige Handels- og Industrivirksomheder. De engelske Forbrugsforeninger blev Forbilleder for lignende Forretninger rundt om i Verden.

37. Kulturliv. Liberalismen naaede sin højeste Udvikling i England, baade paa det økonomiske og aandelige Omraade. Dens betydeligste Fortaler var Stuart Mill, der kæmpede for Demokratiets fuldstændige Gennemførelse og derfor baade vilde have Forholdstalsvalgmaade og Kvindevalgret.

Under Paavirkning fra den engelske Nationaløkonomi med dens Fremhævelse af den fri Konkurrences ubønhørlige Kamp for Tilværelsen udviklede Darwin indenfor Naturvidenskaben

(Arternes Oprindelse, 1859) Kampen for Tilværelsen som det, der bestemte Udviklingen i Naturen; den Lære overførte Herbert Spencer paa Samfundets Indretning.

Indenfor Historievidenskaben skabte Seeley sig et anset Navn ved sin Fremstilling af Englands Udvidelse i ældre Tid og virkede paa den Maade for Imperialismen. Den samme Tanke beherskede Kipling's Forfatterskab. Andre Strømninger repræsenteredes af socialistiske Forfattere som Bernard Shaw og H. G. Wells.

Den engelske Statskirkes ydre Magt svækkedes noget i dette Tidsrum, men indadtil skabtes større Liv, der gav sig Udslag i to Retninger, den evangeliske eller bredkirkelige, der godt kunde nærme sig til de mange Frikirker, og den højkirkelige, hvis yderste Fløj, Anglikatolikkerne, nærmede sig stærkt til Romerkirken; nogle af dens Førere gik helt over til Rom.

Denne Kirkeretning sporedes ogsaa blandt Digtere og Forfattere. Hugh Benson var Søn af Erkebispens i Canterbury, men sluttede sig helt til den romersk-katolske Kirke og skrev en Række Romaner ud fra dette Synspunkt; den fremragende Kritiker, Chesterton, var oprindelig Fritænker, men blev Kristen og gik senere over til Romerkirken.

Alle Retninger i den engelske Kirke, og ikke mindst de højkirkelige var stærkt optaget af socialt Arbejde, hvilket blandt andet viste sig ved fremtrædende Gejstliges Optræden til Fordel for Arbejderne under Arbejdskampe, og ved at Studenter bosatte sig i settlements i Storbyernes Fattigkvarterer for at virke blandt de allerringeste i Samfundet.

Den handlekraftige Englænders Natur viste sig ogsaa i et meget omfattende Lægmandsarbejde, hvis mest kendte Udslag er K. F. U. M. (Y. M. C. A.), der hurtigt ligesom Søndags-skolen blev udbredt over hele den evangeliske Verden. Baade fra Statskirken og Frikirkerne udgik der et meget omfattende Ydre Missions Arbejde, og det britiske Bibelselskab fortsatte sit mægtige Oversætter- og Udgiverarbejde paa stadig flere Sprog.

Ogsaa paa Opdragelsens Omraade udgik der en betydningsfuld Paavirkning fra England til den øvrige Verden. Paa de berømte gamle Kostskoler fortsatte man med den udpræget klassisk-sproglige Undervisning, men man lagde samtidig Vægt paa Opdragelsen til Gentlemen, der blev Forbilledet for den mandlige Opdragelse i mange Lande. Et vigtigt Led i Opdragelsen var Sporten, der er præget af sin engelske Oprindelse, saaledes Fodbold og Krickett, som opnaaede en overordentlig Popularitet i alle Befolkningslag i hele Verden.

Et betydningsfuldt Udslag af Bestræbelsen for Karakteropdragelse var Spejderbevægelsen, stiftet af Baden Powel; den virkede ogsaa til at sprede de angelsaksiske Idealer ud over Jorden.

VI. Den pyrenæiske Halvø 1868—1914.

38. Spanien. Efter Dronning Isabellas Afsættelse (1868) forsøgte Spanierne at faa en tysk Prins af Slægten Hohenzollern til Konge, men det strandede paa den franske Kejsers Modstand, hvilket gav Anledning til den fransk-tyske Krig (1870—1871). En kort Tid var Landet *Republik*, indtil Familien *Bourbon* vendte tilbage med Kong Alfons 12. (1875—1885), som blev fulgt af sin Søn Alfons 13. (1885—1931).

Spanien fik nu en fuldstændig *parlamentarisk* Forfatning, men der blev iøvrigt ikke gennemført indgribende Reforme. *Romerkirken* bevarede sin Magt, *Folkeoplysningen* var meget ringe, og de gamle, mægtige *Adelsslægter* beholdt deres vidtstrakte Godser, som de forpagtede ud til Generalforpagtere, der atter lejede Jorden ud til smaa Jordbrugere, som levede i fattige Kaar.

De sidste Rester af det engang vældige, spanske *Kolonirige* gik tabt i 1898. De Forenede Stater benyttede et Oprør mod det spanske Herredømme paa de vestindiske Øer til at tage Magten over *Cuba* og *Portorico*, og Spanien maatte tillige afstaa *Filippinerne* i Stillehavet til Staterne. Derefter solgte Spanien nogle andre Øer i Stillehavet (Carolinerne) til *Tyskland*.

Det eneste Sted, Spanierne endnu prøvede at vinde Besiddelser, var i *Nordafrika*, hvor de søgte at udvide deres Interesseomraade i *Marokko* i Forstaaelse med Frankrig.

39. Portugal. Det gamle Kongehus *Braganza* blev fordrevet fra Portugal i 1910, hvorefter Landet fik en *republikansk* Forfatning. Forskellige politiske *Kliker* havde skiftevis Magten i Landet. Det lykkedes Portugal at bevare sine store *afrikanske* Kolonier, som England og Tyskland iøvrigt havde ført Forhandlinger om med en Deling for Øje; men Verdenskrigen standsede disse Planer.

VII. Italien 1870—1914.

40. Pavemagten og den italienske Stat. Paa Grund af den fransk-tyske Krig var det franske Beskyttelseskorps i Rom blevet kaldt tilbage til Frankrig; umiddelbart efter rykkede de kongelige italienske Tropper ind i Byen, og Rom blev nu Italiens Hovedstad.

Kort før Paven mistede de sidste Rester af den middelalderlige Kirkestat, havde en almindelig Kirkeforsamling overdraget ham den fuldstændigste Enevælde indenfor

Kirkens Omraade, idet der blev tillagt Paven *Ufejlbarhed*, naar han talte paa Kirkens Vegne.

Pave Pius 9. (1846—1878) protesterede heftigt mod den italienske Stats Overgreb ved Besættelsen af Rom; han vilde ikke indlade sig paa Underhandlinger med Statsmagten, men erklærede sig for »Fange i Vatikanet«, som han ikke vilde forlade, før Rom atter blev Pavens By. Modsætningerne skærpedes yderligere ved Statens Beslaglæggelse af det italienske Kirkegods.

Fra den italienske Regerings Side blev der gjort Forsøg paa Forlig; men det førte ikke til noget; iøvrigt lod Statsmagten Paven være i Fred og Ro i Vatikanet og udøvede aldrig sin Myndighed der. Under den statskloge *Leo 13.* (1878—1903) mildnedes Modsætningen noget, og han gav troende Katolikker Lov til at deltage i politiske Valg, hvorved der aabnedes Muligheder for Dannelsen af et katolsk demokratisk Parti som i flere andre katolske Lande.

41. Italien som Stormagt. For at det nye italienske Kongerige kunde gøre sig gældende som Stormagt, maatte det have en stor Hær og Flaade; men det voldte betydelige Vanskeligheder at skaffe de fornødne Pengemidler dertil. Landet var ikke rigt; det manglede en Del vigtige Raastoffer, f. Eks. Jern og Kul, og selv om Størstedelen af Befolkningen var knyttet til Landbruget, kunde Italien dog ikke brødføde sig selv.

Italien søgte at skabe sig et *Kolonirige*, ligesom de andre Stormagter; man haabede paa den Maade at skaffe Plads til den stadig stigende *Overskudsbefolkning* indenfor italiensk Statsomraade. Den store italienske Udvandring søgte dels til Amerika, dels til mindre tæt befolkede Lande i Europa, særlig Frankrig og dets nordafrikanske Besiddelser. Fra italiensk Side havde man tænkt sig *Tunis* som en passende Koloni ligeoverfor Sicilien, men Frankrig kom først og besatte Landet i 1881, hvilket fremkaldte stor Harme i Italien og var medvirkende til, at Italien gik ind i det tysk-østrigske Forbund (1882). Senere forsøgte Ita-

lienerne at erobre Koloniland i Abessinien, men blev fuldstændig slaaet og maatte nøjes med nogle ret værdiløse Strækninger ved det røde Hav.

Endelig lykkedes det i det 20. Aarh.s Begyndelse efter en Krig med *Tyrkiet* at faa Magten over *Tripolis* i Nordafrika og nogle *Øer i Ægæerhavet*.

Italien var paa Grund af sin overordentlig lange Kyststrækning vanskeligt stillet i en Søkrig, og tog derfor i sin *Udenrigspolitik* altid et vist Hensyn til de stærkeste Sømagter i Middelhavet, *England* og *Frankrig*.

Efterhaanden bedredes Forholdet mellem Italien og Frankrig, medens det forværredes mellem Østrig-Ungarn og Italien, fordi Italienerne i Sydtyrol og Istrien ønskede en Tilslutning til Kongeriget. Ved Verdenskrigens Udbrud brød Italien helt med sine tidligere allierede.

42. Indre Forhold. Siden det gamle Romerriges Dage havde Italien ikke været nogen politisk Enhed; de forskellige Dele af Landet havde derfor gennem Aarhundreder haft deres særegne Udvikling. Dertil kom nye Mod sætninger. I det nordlige Italien var der vokset en moderne Industri op i Byerne, medens Landbruget var præget af en selvstændig Bondebefolkning. I Syden fandtes der derimod store Adelsgodser, som dyrkedes af Fæstere. I Norden drejede det sociale Spørgsmaal sig derfor først og fremmest om at finde en Ordning paa Forholdet mellem Industriens Arbejdere og Arbejdsgivere, medens det i Syden gjaldt en Udstykning af Storgodserne. Det beredte derfor Politikerne store Vanskeligheder at faa de forskellige Landsdele til at vokse sammen til en virkelig Rigsenhed.

Forfatningen var formet efter de almindelige vesteuropæiske Forbilleder, og *Partierne* delte sig efter de sædvanlige Linier; men det politiske Liv var usundt, præget af *Kliker*, som kæmpede om Magten, og der var ikke noget virkeligt Demokrati. Den ringe Folkeoplysning vanskeliggjorde ogsaa i høj Grad et moderne Folkestyre.

I 1878 døde Viktor Emanuel 2., han fulgtes af sin Søn

Umberto, som myrdedes i 1900 af en Anarkist; derefter blev *Viktor Emanuel 3.* Konge.

VIII. Balkan og Tyrkiet 1878—1914.

43. De kristne Balkanlande. Da Rusland havde besejret Tyrkiet i en Krig 1877—1878, vilde det ordne Balkanforholdene efter sin Vilje; det oprettede derfor en hel ny Stat, *Bulgarien*, som naaede lige til Ægæerhavet; men de andre Stormagter greb ind. Under Bismarcks Forsæde blev der afholdt en Kongres i Berlin (1878), som gik imod Ruslands Planer. Resultatet blev, at *Rumænien*, *Serbien* og *Montenegro* anerkendtes som selvstændige Stater, medens Bulgarien blev tyrkisk Vasalstat med et betydelig mindre Landomraade end efter Ruslands Plan; Syd for Bulgarien indrettedes en Provins, *Østrumilien*, med en særlig Styrelse under en kristen Guvernør. *Grækenland* fik noget senere Landskabet *Thessalien*.

Da man regnede med, at de nye Stater vilde føre en russervenlig Politik, fik *Østrig* til Gengæld Ret til at besætte Landskaberne *Bosnien* og *Herzegovina*. Iøvrigt blev Rusland paa mange Maader skuffet i sit Haab om, at de nye Stater vilde blive afhængige af det i Fremtiden, da de viste Lyst til at føre deres egen, selvstændige Politik.

Denne Ordning kunde kun betragtes som midlertidig; den styrkede Misfornøjelsen hos den Del af de kristne Folk, som forblev under tyrkisk Herredømme, og de kunde nu faa Støtte fra deres Folkefæller i de selvstændige Stater.

Tyrkiet mistede fremdeles nye Landomraader; *Bulgarien* sluttede sig sammen med *Østrumilien* (1885); *Kreta* gjorde Oprør og kom under en kristen Guvernør (1897); *Bosnien* og *Herzegovina* indlemmedes i *Østrig* (1908); *Italien* erobrede Lande i Afrika og Ægæerhavet (1912); og endelig sluttede *Grækenland*, *Bulgarien*, *Serbien* og *Montenegro* et Forbund, som havde det Formaal at dele Tyrkiets europæiske Besiddelser.

44. Balkankrigene. Dette Forbund sejrede fuldstændigt over Tyrkerne i den første *Balkankrig* (1912—1913); men derefter kunde Sejrherrerne ikke enes om Delingen af Landet. I den anden Balkankrig (1913), som blev Følgen heraf, stod *Bulgarien* alene mod de andre Stater, hvortil *Rumænien* nu ogsaa sluttede sig; Resultatet blev Bulgariens Nederlag. *Tyrkiet* havde benyttet denne Krig til at tilbageerobre Landet omkring *Adrianopel*, som det beholdt ved Freden.

Grækenland fik det sydlige *Epirus*, en Del af *Makedonien* og *Ægæerhavskysten*, hvorved det blev Herre over den vigtige Havneby *Saloniki*. (Ved Indtoget i denne By blev Kong *Georg I.* af *Grækenland* myrdet i 1913).

Bulgarien fik en Del af *Makedonien* og *Trakien* og naaede derved ned til *Ægæerhavet*, men maatte afstaa noget Land Syd for *Donau* til *Rumænien*.

Serbien fik Resten af *Makedonien*, men ingen Havne hverken ved *Ægæerhavet* eller *Adriaterhavet*. Østrig ønskede ikke, at *Serbien* skulde naa ud til dette sidste Hav, og man oprettede derfor en hel ny Stat, *Albanien*, hvis Indbyggere overvejende var Muhammedanere. *Montenegro* fik sit Landomraade fordoblet.

Denne Ordning kunde ogsaa kun betragtes som midlertidig. I *Serbien* opfattede man ikke længere *Tyrkiet* som Hovedfjenden, men derimod *Østrig*; denne Magt var den store Hindring for, at alle Sydslavere af serbisk Nationalitet kunde samles i et *Storserbien*. Mordet i *Serajevo* (1914) var en Følge af den storserbiske Propaganda. I sin østrigsk-fjendtlige Politik fik *Serbien* Støtte af *Rusland*.

Bulgarien var meget misfornøjet med Krigens Følger og nærmede sig derfor *Tyrkiet* og *Østrig*. I *Makedonien* var det slet ikke lykkedes at finde en tilfredsstillende Ordning, da Folkene her var blandet saa stærkt, at det var umuligt at trække nationale Grænselinier.

45. Tyrkiet. Den tyrkiske Stat blev stadig svagere; det ene Landomraade efter det andet gik tabt, og Landets indre

Styrelse var yderst slet. Der blev derfor rejst en Bevægelse med det Maal for Øje at genrejse Folk og Stat ved at indføre *europæiske Statsformer*; men det lykkedes den herskesyge og kloge Sultan *Abdul Hamid 2.* (1876—1909) at holde denne Bevægelse nede. I hans Tid skete der nogle forfærdelige Myrderier paa *Armenierne*, hvilket henledte den øvrige Verdens Opmærksomhed paa hans despotiske Styrelse, men Stormagterne gjorde intet ved det.

Han arbejdede paa at bringe Landet paa Fode, blandt andet ved Jernbaneanlæg (Bagdadbanen og en særlig Jernbaneforbindelse til Pilgrimsbyen Mekka), men Statsfinanserne vedblev at være i haabløs Uorden. I sin Udenrigspolitik søgte han Forbindelse med *Tyskland*, og under Kejser *Vilhelm 2.s* Besøg hos Sultanen udtalte Kejseren, at »Sultanen og de 300 Millioner Muhammedanere, som ærer ham som deres Kalif, skal være forvissede om, at den tyske Kejser altid vil være hans Ven«. Disse Ord havde en Brod imod de Stormagter, som havde muhammedanske Undersaatter, i første Række *England*, da der i *Indien* boede omkring 60 Millioner Muhammedanere; *England* blev derved Verdens største muhammedanske Magt. Kejserens Udtalelser behagede Sultan *Abdul Hamid*, fordi han netop forsøgte at oparbejde en fælles-islamitisk Bevægelse under den tyrkiske Sultans Overledelse, som de troendes Kalif; men han havde ikke Held med sig i disse Bestræbelser.

Sultanen blev med Aarene mere og mere uberegnelig og mistænksom, og Landets Styrelse forfaldt i stigende Grad. Den ungtyrkiske Bevægelse, som lededes af yngre Officerer, lavede tilsidst Revolution og fik gennemtvunget en *europæisk Forfatning* (1908); Aaret efter blev den gamle Sultan afsat.

Ungtyrkerne var *Nationalister*; de vilde føre en aktiv, tyrkisk Politik, rettet mod de mange forskellige Nationer og kristne Kirker, som fandtes indenfor det gamle osmanniske Rige, men deres Politik mislykkedes. Landets Stilling blev kun svagere derved, saaledes som det viste sig i Krigene mod *Italien* og *Balkanstaterne*; og endelig drev det store, løst sammensatte tyrkiske Rige ind i Verdenskrigen paa *Tysklands* og *Østrigs* Side.

IX. Mindre europæiske Stater.

I den store Magtkamp i Slutningen af det 19. Aarh. og Begyndelsen af det 20. Aarh. spillede Smaastaterne kun en underordnet Rolle; deres eneste udenrigspolitiske Retningslinje var at bevare deres *Neutralitet*; de var derfor

mest optaget af indre Spørgsmaal af økonomisk, politisk og kulturel Art. Smaa-staternes Neutralitet gjorde dem vel egnede som Tilholdssteder for internationale Organisationer, f. Eks. den internationale Voldgiftsdomstol i Haag.

46. Kongeriget Nederlandene (Holland) havde bevaret sine vidtstrakte ostindiske Besiddelser fra gammel Tid og udnyttede dem med stor Energi til Fordel for Hjemlandets Erhvervsliv. Baade Landbrug, Industri og Handel stod højt, og Børsen i Amsterdam havde megen Indflydelse i den internationale Finansverden ved Siden af Børserne i de store Lande.

De *politiske Partier* var de sædvanlige, *Konservative, Liberale* og *et stort Socialdemokrati* (Parlamentarismen blev indført 1871).

Skoleforholdene var Genstand for megen politisk Strid. De Liberale vilde svække den offentlige Skoles konfessionelle Præg, for at man kunde faa en fælles Religionsundervisning for alle Skolebørnene; men baade ortodokse Calvinister og Katolikker rejste en voldsom Modstand overfor denne Ordning, og det lykkedes de konservative Partier at gennemføre en Skoleordning ud fra den Grundsætning, at *Skolepengene skal følge Barnet*. I Overensstemmelse hermed fik de konfessionelle Privatskoler en rigelig offentlig Understøttelse, og de fleste Børn gaar i disse Skoler.

I 1890 døde Kong Vilhelm 3., efter ham besteg hans Datter Vilhelmine Tronen, og samtidig hermed ophørte Personalunionen mellem *Luxemburg* og *Nederlandene*.

47. Belgien. Kong Leopold 2. (1865—1909) havde interesseret sig stærkt for Kolonispørgsmaal og var blevet Overhoved for den *uafhængige Kongostat*, der var oprettet som Følge af Stanley's Ekspedition. Men denne Kolonistat formaaede ikke at klare sig, og Kong Leopold testamenterede den derfor til den belgiske Stat, som derved blev en af Verdens store Kolonimagter. Efter Leopold fulgte hans Brodersøn, *Albert*, som Belgiens Konge.

Kort Tid efter at Belgien havde vundet sin Uafhængighed, havde *Stormagterne garanteret dets Neutralitet*, og i de forløbne Krige var det blevet respekteret; det vakte derfor stor Harm, da Tyskerne brød deres Forpligtelse i August 1914.

Skolespørgsmaalet var ogsaa stærkt fremme i Belgiens indre Politik; de *Konservative* (Katolikkerne) forsvarede Religionsundervisningen overfor de *Liberale*. Resultatet blev, at Kommunerne fik Afgørelsen af Religionsundervisningens Stilling i Skolerne. Selv om den katolske Kirke var adskilt fra Staten, bevarede den sin store Magt over Folket.

Et andet Stridsspørgsmaal var *Flamlændernes* Krav om deres Sprogs Ligestilling med *Fransk*, som var *Vallonernes*

Sprog. De første var de talrigste, men Fransk havde været Kultursproget fra gamle Dage. Efterhaanden opnaaede Flamsk en vis Ligestilling med Fransk, uden at Flamlænderne dog var tilfredse dermed.

48. Svejts havde i Løbet af det 19. Aarh. faaet en moderne Forfatning med to Kamre og en Præsident, som var valgt paa et Aar; denne Forfatning betød en Indskrænkning i Kantonerne Selvstændighed. I nogle af disse bevaredes den oldgermanske Folkeforsamling med Folkets direkte Deltagelse i det politiske Liv ved et Ting paa Byens Torv. I Statens Forfatning indførte man ogsaa Folkets direkte Deltagelse i Lovgivningen, idet man indførte *Referendum*, der gav et vist Antal Borgere Ret til at forlange Folkeafstemning om et Lovforslag.

Svejts havde allerede tidligt opnaaet en *Neutralitetsgaranti* af Stormagterne, og den blev respekteret af alle, men man opretholdt en Forsvarsordning i Form af en Folkevæbning med kort Uddannelsestid.

De forskellige Folkestammer, Tyskere, Franskmand og Italienere, har trods deres stærkt afvigende kulturelle Forbindelser i de store Nabolande altid følt sig som een *svejtsisk Nation*.

49. Sverige fik en moderne lovgivende Forsamling med to Kamre i 1865—1866, og i den følgende Tid indførtes en Række af de Reformer, som var fælles for de fleste europæiske Lande i denne Periode. 1901 blev »Inddelingsværket« ophævet og *almindelig Værnepligt* indført, *almindelig Valgret* fulgte snart efter.

Sverige havde et betydeligt Landbrug og en voksende Industri, og til Fordel for begge Erhvervsgrene indførte man en *protektionistisk Toldlovgivning*.

Frygten for Ruslands Udvidelsestrang levede stadig i Sverige samtidig med, at man følte en dyb Uvilje mod det russiske Tvangsstyre i Finland.

I 1908 blev der sluttet en *Østersøoverenskomst*, som indeholdt en Garanti for Opretholdelsen af de bestaaende Landegrænser for de Landes Vedkommende, som laa ved Østersøen. I samme Aar sluttedes en *Nordøoverenskomst*, som bestemte det samme med Hensyn til de Lande, der laa ved Nordsøen.

Danmark, der havde en betydningsfuld Beliggenhed ved Indgangen til Østersøen, var Deltager i begge disse Overenskomster.

50. Norge var meget utilfreds med *Unionen* med Sverige fra 1814. Det ene Stridsspørgsmaal dukkede op efter det andet. Det blev særlig vanskeligt at opretholde Unionen, da Parlamentarismen var blevet indført i Norge (1884), og den fælles Udenrigsminister dog stadig var svensk og ansvarlig overfor den svenske Rigsdag. Nordmændene saa i dette Forhold en Underordning under Sverige og ønskede et fuldstændig

norsk Udenrigsstyre med egne norske Konsuler i fremmede Lande; paa dette Spørgsmaal blev *Unionen sprængt* i 1905.

Nordmændene valgte i samme Aar den danske Prins Karl til Konge under Navn af Haakon 7. Norges indre Udvikling formede sig i det store og hele som i de andre nordiske Lande. Manglen paa Kul erstattedes i nogen Grad af de mange Vandfald, som ydede Drivkraft til en ret betydelig Industri.

Nogle norske Digtere, Videnskabsmænd og Opdagelsesrejsende vandt sig et Verdensnavn i denne Periode, Mænd som Ibsen, Bjørnson, Nansen og Amundsen.

X. Rusland 1861—1914.

51. Indre politiske Forhold. Under Zar *Aleksander 2.* (1855—1881) blev der indført nogle Reforme i det russiske Rige; den vigtigste var *Ophævelsen af Bøndernes Livsegenskab* (1861); Regeringen indrømmede ogsaa Folket nogen Deltagelse i Provinsstyrelsen ved at oprette folkevalgte Raad, *Semstvoer*, og Retsplejen adskiltes i nogen Grad fra Centralstyrelsen ved Indførelse af *Nævninger*; men Zarens uindskrænkede Enevoldsmagt vilde man ikke røkke ved. Først efter at det herskende System var blevet rystet ved den russisk-tyrkiske Krig (1877—1878), gik man i Gang med Planer om en Ændring af Forfatningen ved Indførelsen af en Folkerepræsentation; men netop da Zaren havde billiget dette Forslag, blev han myrdet af de revolutionære.

Hans Efterfølger, *Aleksander 3.* (1881—1894), som var gift med den danske Prinsesse Dagmar, var under disse Omstændigheder afgjort uvillig til at give forfatningsvenlige Reforme, og Tvangsstaten fortsatte uændret. Heller ikke hans Søn, *Nikolaj 2.* (1894—1917) vilde i sine første Regeringsaar begynde paa en Reformpolitik.

Det zaristiske Styre havde taget en Del i Arv fra det gamle byzantinske Kejserrige; det viste sig navnlig i Regeringens bureaukratiske Præg. Embedsmændene var Zarens Haandlangere, men hyppigt var Forholdet i Virkeligheden det omvendte; Embedsstanden var præget af Kor-

ruption og ødelagde derved den enevældige Regerings gode Side, den stærke Styrelse med forstandig Hensyntagen til rimelige Krav fra alle Sider. Korruptionen greb ogsaa om sig indenfor Hærens Officerskorps.

52. Den lille Revolution 1905. Efter Nederlaget i den russisk-japanske Krig (1904—1905) brød Misfornøjelsen ud i aabent Oprør, og Zaren blev tvunget til at give betydelige liberale Indrømmelser. Han indkaldte en *Rigsduma*, som det lykkedes at faa et Samarbejde i Gang med, efter at Zaren paa ulovlig Maade havde ændret Valgretten.

Den ledende Mand i de første Aar efter 1905 var *Stolypin*, en haard, men dygtig Politiker, som forstod at faa Dumaen med til praktisk politisk Arbejde, selv om han fastholdt Zarens Magt; men efter at han var myrdet, fik uduelige Mænd atter Magten, og den gamle Slendrian indenfor Administrationen fortsattes; fra Hoffets Side vistes der ingen som helst Forstaaelse for Nødvendigheden af en reformvenlig Politik. Den mægtigste Mand ved Hoffet var den mærkelige Bonde *Rasputin*, som havde vundet stor Magt over Kejserinden og hendes Omgivelser; han blev myrdet kort før Zardømmet styrtede sammen ved den store russiske Revolution.

53. Udenrigspolitik. Det vældige russiske Rige var paa næsten alle Sider omgivet af stærke naturlige Grænser; det var kun aabent for Angreb ved det europæiske Ruslands Vestgrænse; men den store Udstrækning var ikke alene et Værn mod Fjender, den vanskeliggjorde ogsaa en Samvirken af Rigets forskellige Dele. Man maatte holde *tre Flaader*, i Østersøen, Sortehavet og Stillehavet, og de kunde ikke virke i Fællesskab; men Flaademagten var væsentlig kun en Forsvarsforanstaltning, idet det *russiske Fremstød* altid skete til Lands indefra og ud og ikke udefra og ind (som i Englands Historie).

Rusland havde endnu ikke naaet de *isfri Verdenshave*; mod *Nordvest* følte de nordiske Magter sig derfor stadig truet, mod *Syd* laa Tyrkiet som en Hindring for Passagen

gennem Stræderne ud i Middelhavet, og mod Øst laa de store Strækninger under Kinas Herredømme som en Barrière mod den russiske Fremtrængen til den isfri Del af Stillehavet.

I *Sibirien* var der ubegrænset Plads for russiske Bønder, der da ogsaa ustandseligt vandrede Øst paa; de naaede lige til Kinas nordlige Grænseland, *Mansjuriet*. Hvor Bønderne standsede, tog Købmændene fat. Russiske Kapitalinteresser gjorde sig gældende i de asiatiske Grænselands, i *Mansjuriet*, i de kinesiske Bjerges Minefelter og i *Persien*. I Aleksander 2.s Tid havde Russerne anlagt *Vladivostok* (»Behersk Østen«), og i den følgende Tid blev der anlagt store *Jernbaner*, den transsibiriske, som skulde forbinde Stillehavskysten med det europæiske Rusland, og den transkaspiske, der muliggjorde en russisk Magtpolitik langt ind i Centralasien.

Zar Nikolaj 2. var personlig interesseret i den *østasiatiske Politik*, der ikke var vel anskrevet i det russiske Folk. Derimod var den *panslaviske Retning*, som vilde hjælpe de beslægtede Folk paa Balkanhalvøen til Befrielse fra det tyrkiske Herredømme, mere populær; men Krigen mod Tyrkerne i 1877—1878 havde ikke bragt det ønskede Resultat, og den russiske Regering kastede sig derfor i de følgende Aar over den asiatiske Politik. Her mødte Rusland to Modstandere, *Japan* i Nordøst og *England* i Syd.

Efter den japansk-kinesiske Krig (1894—1895) havde Rusland standset Japanernes Fremtrængen i *Mansjuriet* og havde selv sikret sig en isfri Havn ved det gule Hav, *Port Arthur*, som blev gjort til Endestation for en Side-linie fra den transsibiriske Jernbane gennem kinesisk Territorium. Denne Politik førte til en Krig mellem *Rusland* og *Japan* 1904—1905.

Japanerne sejrede baade til Lands og til Vands, om end kun med Opbydelse af alle deres Kræfter; Russerne blev tvunget til en hurtig Fred paa Grund af indre Uro-

ligheder. De maatte overlade *Port Arthur* til Japanerne, som nu ogsaa fik det fuldstændige Herredømme over *Korea*. I den følgende Tid blev Forholdet mere forsonligt mellem de to Magter, som enedes om at dele det kinesiske *Mansjuri* i to Interesseomraader.

I Centralasien laa *Afghanistan* som en Stødpudestat mellem de russiske og engelske Besiddelser; længere mod Vest laa *Persien*, som syntes at være i Opløsning. Her fik England og Rusland hver sine Interesseomraader (1907). Paa den Maade havde Rusland faaet Ro ved sine asiatiske Grænser og kunde genoptage sin *vestlige Politik*, styrket af sin politiske Forbindelse med Frankrig og England.

I Polen blev der bygget Jernbaner; Hær og Flaade udvidedes; og Rusland støttede Serbien i dets Protest mod Østrigs Indlemmelse af Bosnien (1908); men Russerne vovede ikke at begynde Krig, da Tyskland stillede sig ved Østrigs Side; den russiske Regering optraadte derfor ogsaa under Balkankrigene med en vis Forsigtighed. Denne Optræden fra Ruslands Side gav Østrig Mod til endnu en Gang at optræde dristigt overfor Serbien i Anledning af Mordet i *Serajevo*, men denne Gang besluttede Russerne sig til at begynde en Krig.

54. Det nationale Spørgsmaal. Det zaristiske Styre havde Tilhængere i den *gammelrussiske Bevægelse*, som hævdede Ruslands særlige Kulturmission, uafhængig af de vesteuropæiske Ideer. Regeringen slog ind paa en bevidst *Russificeringspolitik*, *Storrusserne* skulde være det herskende Folk, den græsk-ortodokse Kirke den herskende Aandsmagt. De andre Folk og Kirker blev forfulgt.

Det gik ud over de mange *Jøder*, der navnlig boede i de vestlige Egne af Landet; Regeringen tillod, at den stedlige Befolkning forfulgte Jøderne, som derved blev drevet over i en skarp Opposition mod det bestaaende Regimente, og de revolutionære fik mange dygtige Agitatorer af jødisk Oprindelse.

Efter et Oprør i 1863 blev *Polakkerne* kuert med haard

Haand, deres Sprog blev undertrykt, og selv om der skete visse Tilnærmelser til Paven, blev de romerske Katolikker ogsaa forfulgt. I *Ukraine* boede *Lillerusserne*; de var beslægtet med *Storrusserne*, men arbejdede for en selvstændig national Kultur; det samme gjaldt *Hviderusserne*; men ethvert Forsøg paa kulturel Selvstændighed blev slaaet ned.

De mange store, russiske *Sekter*, der levede under delvis kommunistiske Former, blev stadig forfulgt, som de var blevet det i Aarhundreder.

I *Østersøprovinserne* bestod Landbefolkningen af *Ester*, *Letter* og *Litauere*; de var Fæstere under fremmede Godejere, mest af *tyisk* Oprindelse; i Byerne boede der mange *Tyskere*. I kirkelig Henseende var denne Befolkning for en stor Del Lutheranere og havde visse Rettigheder fra gammel Tid, men disse blev ikke længere overholdt fra russisk Side.

55. Finland. Finland var et selvstændigt Storfyrstendømme, hvor Ruslands Zar var Storfyrste. Aleksander 2. havde genindført en regelmæssig Sammenkaldelse af den *finske Landdag*; men efterhaanden naaede Russificeringen ogsaa dette Land. I 1899 bestemte Zaren, at den finske Landdag kun skulde være raadgivende i Sager, der ogsaa angik Rusland, og Zarens Regering afgjorde, hvornaar Sager var Rigsanliggender. Enhver finsk Modstand blev slaaet ned med haarde Straffe, f. Eks. Forvisning til Sibirien.

Ved Revolutionen fik Finland en ny Forfatning (1906), der gav Landdagen en meget demokratisk Sammensætning, men da Zarismen atter sad fast i Sadlen genoptoges Russificeringen, selv om Forfatningen ganske vist ikke direkte blev ændret.

Det gærede alle Vegne i de undertrykte Folk, som blot ventede paa en gunstig Lejlighed til at kaste det stor-russiske Aag af sig.

56. Landbruget. Da Livegenskabet var blevet ophævet, blev Jorden ikke solgt til den enkelte Bonde, men det blev

overdraget Landsbykommunen, *Miren*, at fordele Jorden imellem de enkelte Bønder. Efterhaanden som Befolkningen tog til, blev de enkelte Lodder mindre, desuden var Driftsmetoderne meget gammeldags, saaledes at Udbyttet var ringe, og det blev derfor vanskeligt for Bønderne at skaffe sig det fornødne til Livets Ophold. Til Tider herskede der ligefrem Hungersnød i det vældige Landbrugsland.

I det 20. Aarh. begyndte *Stolypin* (d. 1911) paa en virkelig Reformlovgivning efter dansk Forbillede; Maalet var at opløse Landsbyens Jordeje og indføre en selvstændig *Gaardmandsstand* («Kulakker»), som baade kunde føre Landbruget frem i teknisk Henseende og danne en politisk konservativ Støtte for Regeringen; men dette betydningsfulde Arbejde blev afbrudt af Verdenskrigen, og Landboreformerne havde ikke formaaet at tilfredsstille Bondestandens Jordhunger.

Godsejerne havde hævdet deres politiske Magt og sociale Indflydelse, men deres økonomiske Stilling var svag, fordi de heller ikke gjorde noget alvorligt Arbejde for at ophjælpe det lavtstaaende Landbrug. Det lykkedes dog at fremskaffe en Del Korn til Eksport, men det skete paa Bekostning af den almindelige Befolknings Underernæring.

57. Industrien. I Slutningen af det 19. Aarh. kom Rusland med i den industrielle Udvikling; de hidtil uudnyttede, rige Minefelter kom nu i Drift, og en stor Industri voksede op, særlig i det polske Omraade. Ved en *protektionistisk* Toldlovgivning blev den russiske Industri beskyttet mod udenlandsk Konkurrence. Hovedmanden i Arbejdet for at skabe en russisk Industri var Grev *Witte*.

Rusland manglede tilstrækkelig Kapital til at bygge de nødvendige Jernbaner og rejse en Industri ved egne Kræfter; men ved sin udenrigspolitiske Tilknytning til Frankrig fik Landet store Kapitaltilførsler derfra.

Sammen med Storindustrien fik Rusland ogsaa et stort *Byproletariat*, hvis Levevilkaar var yderst slette. Der var en nøje Forbindelse mellem Proletariatet paa Landet og i de store, hurtigt voksende Industribyer, idet mange Bønder forlod Landsbyerne ved Vintertid og drog ind paa Fabrikkerne som Sæsonarbejdere; nogle blev derinde, andre tog hjem igen ved Sommertid, men de ønskede alle at beholde deres Ret som Medlemmer af *Miren*. Ved Stolypins Reform blev dette Baand mellem Land og By revet over.

For at forbedre sine Kaar slog Byproletariatet ind paa de vesteuropæiske Kampmetoder; det var dog kun smaa Resultater, de opnaaede. Arbejdernes Førere var i stort Omfang *Akademikere*, der som unge havde sluttet sig til den revolutionære Bevægelse. Det var disse »Intellektuelle«, der indførte *Marxismen* i Rusland; det var ogsaa dem, der organiserede et socialistisk Parti. Da Dumaen blev indført, splittedes dette

Parti i nogle mere maadeholdne, der var villige til Samarbejde med de borgerlige Radikale, og nogle uforsonlige, der afviste ethvert saadant Samarbejde.

De revolutionære straffedes paa den sædvanlige Maade med Fængsel og Forvisning; men det viste sig, at Zarismens Administration ogsaa glippede paa dette Omraade, saaledes at det var temmelig let for de straffede at undslippe og fortsætte deres Agitation. Førerne opholdt sig i Udlandet, hvorfra de smuglede Propagandalitteratur ind i Rusland. Paa de socialistiske Partikongresser i Udlandet var der meget skarpe Sammenstød mellem det yderliggaaende Flertal, *Bolsjevikkerne*, under *Lenins* Ledelse, og det mere maadeholdne Mindretal, *Mensjevikkerne*.

Den sociale Spænding tog stadig til i Rusland, den gav sig Udslag i Bondeoprør og voldsomme Strejker. Revolutionen i 1905 havde ikke bragt nogen virkelig Lettelse, og Rusland havde ikke nogen betydelig *Middelstand* til at bygge Bro mellem Samfundsklasserne. Denne indre Uro blev af skæbnesvanger Betydning for det zaristiske Rige, da det kom med i Verdenskrigen.

58. Kulturforhold. I det 19. Aarh.s Slutning vandt flere russiske Forfattere et kendt Navn ogsaa udenfor Rusland. *Turgenjev* og *Tolstoj* skildrede det russiske Samfund i betydelige Romaner; Tolstoj var tillige Religionsfilosof; han kritiserede den officielle Kirke og fremhævede den bogstavelige Opfyldelse af Bjergprædiken som den sande Kristendom. Han forlod derfor sit eget Hus og sin Familie og levede som en fattig Bonde. *Dostojevski* havde oprindelig Forbindelse med de revolutionære, blev forvist til Sibirien, men sluttede sig derefter nærmest til den gammelrussiske Retning. Han var en fremragende Skildrer af udviklede Menneskekarakterer, særlig af sygelig Art; han nærede en sværmerisk Kærlighed til det jævne russiske Folk med dets sunde og umiddelbare Tro og tillagde det en verdenshistorisk Kulturmission.

Medens disse Forfattere gav den øvrige Verden Kendskab til russiske Tilstande og russisk Sjeloliv, udgik der en endnu stærkere Paavirkning den modsatte Vej fra Vesteuropa til Rusland. Den *europæiske Liberalisme* vandt sine mest begejstrede Tilhængere i Rusland, baade blandt Adelen og de unge Akademikere. I de samme Kredse fik ogsaa *Socialismen* Indpas. Disse Anskuelser bredte sig ved mange højere Lærestalter, og Tvangsmetoderne som blev anvendt imod dem, virkede i modsat Retning. I den ældre Tid kaldtes Tilhængerne af de revolutionære Retninger Nihilister; de bekæmpede Magthaverne ved politiske Mord.

Indenfor Skønlitteraturen havde den socialistiske Retning en fremtrædende Repræsentant i *Maxim Gorki*.

Den russiske Malerkunst dyrkede med stor Dygtighed det historiske Maleri (Repin); paa Musikkens Omraade bevarede Russerne Traditionerne fra den gamle Kirkemusik; iøvrigt fulgte de forskellige Kunstarter de europæiske Smagsretninger.

XI. Østasien.

59. Japan. Ved de store Opdagelser i det 16. Aarh. blev der ogsaa skabt en Forbindelse mellem Japan og Europa, og europæiske Handelsmænd og Missionærer kom ind i Landet; men senere afbrød Japanerne Samkvemet og lukkede alle Europæere ude, indtil Midten af det 19. Aarh., da *Mikadoen* gennemførte en Forandring af Landets Styrelse og gav de fremmede Magter fri Adgang (1868).

Japanerne anerkendte den hvide Races Overlegenhed og forstod Nødvendigheden af at gaa i Lære hos den. Mange Japanere blev sendt paa Studierejser til Europa og Amerika, og Udlændinge blev indkaldt som Lærere i Japan. Paa den Maade vandt den moderne Teknik, Politik og Økonomi Indpas i Landet. Samtidig hermed steg Befolkningen stærkt i det i Forvejen tæt befolkede Ørige.

Japan opnaaede i Løbet af faa Aar at blive anerkendt som Østasiens *Stormagt*, efter at det havde slaaet Kina (1894—1895) og Rusland (1904—1905). I disse Krige erobrede det Øen *Formosa*, Halvøen *Korea*, Havnen *Port Arthur* (Dairen) og fik Adgang til *Mansjuriet*; men Klimaet i disse Egne var ikke særlig velegnet for Japanerne, som derfor ikke brød sig om at udvandre dertil. Erobringerne havde først og fremmest økonomisk og magtpolitisk Betydning.

Det var under disse Forhold vanskeligt at faa den store Overskudsbefolkning anbragt; men nogen Udvandring fandt dog Sted Syd paa til Stillehavets Øgrupper

og Øst paa til den vestlige Del af de Forenede Stater, særlig *Kalifornien*; men Japanerne var overalt ilde set af de hvide Arbejdere, fordi de kunde arbejde billigere.

Den japanske Hær og Flaade var fuldt ud paa Højde med de andre Stormagters; *Industri, Handel og Skibsfart* naaede en høj Udvikling, saaledes at de store Handels- og Industrilande fik den japanske Konkurrence at føle.

I 1889 fik Landet en *fri Forfatning*, som overgav Lovgivningsmagten til to Kamre. Iøvrigt gennemførtes almindelige europæiske Reformers som Religionsfrihed, Folkeundervisning og almindelig Værnepligt. Den gamle *Shintolære* blev opretholdt som Statens officielle Religion, samtidig med at *Kristendommen*, som kun havde faa Tilhængere, udøvede en overordentlig stor indirekte Indflydelse.

60. Kina. I Modsætning til Japan aabnede det kinesiske Kejserrige sig kun langsomt og modvilligt for de fremmede Folk; først efter Krige med England og Frankrig fik Europæerne og Amerikanerne Ret til at arbejde i Landet. De fik særlige Handelspladser, *Koncessionsomraader*, som blev styret af deres egne Embedsmænd, og de fremmede var undtaget fra den kinesiske Retspleje, idet de nød *Ekstraterritorialitetsret*, det vil sige, at de skulde dømmes efter deres egen Lov og Ret.

De fremmede Magter fik efterhaanden *store økonomiske Interesser* i Kina, hvor de mente, der maatte være betydelige Fremtidsmuligheder paa Grund af de uudnyttede Naturrigdomme og den store Befolkning; det kinesiske Folk var med sine o. 400 Millioner Mennesker Jordens talrigste Nation. Der blev anlagt Jernbaner, Telegraflinier og Industrivirksomheder for fremmed Kapital. England var det Land, som havde de største Interesser i Kina.

Disse Forhold paavirkede Kineserne i to Retninger. Den ene var udpræget *fremmedfjendtlig* og rejste en Opstand, *Bokseroprøret* (1900) med det Formaal for Øje at drive Udlændingene ud af Kina; men det førte kun til nye Ydmygelser, idet Kineserne slet ikke kunde forsvare sig mod moderne udrustede Krigsstyrker. Den anden Ret-

ning vilde tage ved Lære af Japan og indføre Reformers efter europæisk Forbillede.

I 1912 blev det *mansjuriske Dynasti* fordrevet og Kina erklæret for en *Republik*.

To Partier kæmpede om Magten; det ene var *Sydpartiet*, ledet af *Sun-jat-sen*, der var døbt som Barn og europæisk opdraget; det andet var *Nordpartiet*, hvis Leder var *Juan-sji-kai*, som i Modsætning til Sun-jat-sen var ganske uinteresset i politiske Teorier. Han havde arbejdet sammen med Kejsarhuset i reformvenlig Retning og vilde fortsætte den mere maadeholdne Politik. Han blev *Præsident* (d. 1916) og var en dygtig Styrer; men det viste sig meget vanskeligt at skaffe rolige politiske Forhold; de forskellige Provinsguvernører gjorde sig næsten uafhængige af den ny Centralregering.

Kina syntes at være i Opløsning, og de fremmede Stormagter benyttede Lejligheden til at udvide deres Magt i Landet.

XII. De Forenede Stater 1865—1914.

61. Befolkningsspørgsmaalet. Efter at Nordstaterne havde sejret i den *nordamerikanske Borgerkrig* (1861—1865), var Unionens Enhed blevet sikret. Ved samme Lejlighed var det blevet gennemført, at ingen kunde udelukkes fra borgerlige Rettigheder paa Grund af Hudfarve; *Negrene* skulde altsaa for Fremtiden være ligestillede med de Hvide. Dette skete dog ikke. Selv i de nordlige Stater, hvor Negrene fik politiske Rettigheder, blev de behandlet med stor Uvilje fra de Hvides Side. I Syden, hvor de i flere Stater udgjorde Befolkningens Flertal, lykkedes det de Hvide at omgaa Grundlovsbestemmelserne, saaledes at de Sorte blev udelukket fra Valgret. Mange af Negrene var forøvrigt vanskeligt stillet, fordi de ganske pludseligt blev forvandlet fra Slaver til frie Lønarbejdere, hvorved de paa mange Maader fik ringere økonomiske Kaar end før. Fra negervennlige Amerikaneres Side blev der gjort et stort Arbejde for at højne Negrenes Kultur og give dem

en Uddannelse, som aabnede dem Muligheder for at gøre sig gældende i det almindelige Borgersamfund. Der var ogsaa enkelte Negre, som var tilstrækkelig dygtige til at blive Førere for deres Folk i den Retning; mest bekendt var Booker Washington. Negrene paatog sig alt det Arbejde, som de Hvide ikke vilde have med at gøre og dannede paa den Maade en stadig voksende Underklasse overalt i Unionen.

Indianerne havde faaet anvist bestemte Territorier, hvor de kunde leve efter deres gamle Vaner, hvis de ikke ønskede at gaa ind i Amerikanernes fælles Folkesamfund.

Der kom mange *Gule* fra Østasien til Amerika, først og fremmest Kinesere, som dannede store Kolonier rundt om i Storbyerne; den amerikanske Lovgivning lagde mange Hindringer i Vejen for Indvandringen af billig asiatisk Arbejdskraft; det gjaldt ogsaa Japanerne, men Amerikanerne var tvunget til at optræde med større Forsigtighed overfor dem, fordi de havde en Stormagt i Ryggen.

Iøvrigt fortsattes den vældige *Indvandring fra Europa*. I de første Aar efter Borgerkrigens Afslutning kom de fleste Indvandrere stadig fra England, Skandinavien og Tyskland; de fandt sig let til rette i amerikanske Forhold og gik hurtigt op i den amerikanske Nation; men det samme gjaldt ikke om den senere Indvandring af slaviske Folk, Italienere og Jøder. Disse Folk havde en Tilbøjelighed til at danne Kolonier i Storbyerne, hvor de holdt fast ved den hjemlige Levevis, og først i Løbet af flere Slægtled smeltede de sammen med det gammelamerikanske Samfund. Denne Indvandring var ogsaa upopulær, fordi Syd- og Østeuropæerne kunde arbejde billigere end Germanerne. I religiøs Henseende var disse Folk *Katolikker*, og den katolske Kirke kom nu til at gøre sig stærkere gældende i det ellers udpræget protestantiske Nordamerika.

Paa Grund af den store Indvandring steg Befolkningstallet fra knap 40 Millioner paa Borgerkrigens Tid til omtrent 100 Millioner ved Verdenskrigens Udbrud.

62. Økonomiske Forhold. De Forenede Stater kan i Udstrækning maale sig med Europa; og paa dette mægtige Territorium er der Eksistensmuligheder for Erhvervsliv af enhver Art. Landets naturlige Rigdomskilder er saa betydelige, at det i et enestaaende Omfang kan være selvforsynende.

Ved Hjælp af de store *Jernbanelinier*, som forbandt Stillehavet med Atlanterhavet, blev Indvandringen og Udnyttelsen af Landet fremmet i høj Grad. I de første Aar udførte man *Raastoffer*, Landbrugsvarer, Bomuld, Kul, Jern og Petroleum. Den store Korneksport fik indgribende Betydning for det europæiske Landbrug, som enten blev tvunget til at slaa ind paa andre Driftsformer eller gennemføre en protektionistisk Toldlovgivning.

Senere begyndte Amerikanerne ogsaa paa Eksport af *Færdigvarer*, da Industrien blev i Stand til at producere mere end Hjemmemarkedet kunde aftage. Den udenlandske Konkurrence holdt man ude ved en høj *Beskyttelsestold*. I Amerika kunde den gamle Verdens økonomiske System, den *fri Konkurrence*, udfolde sig uhindret af Traditioner og sociale Hensyn. Der blev ikke dannet noget indflydelsesrigt *Arbejderparti*; det var heller ikke muligt at organisere en stærk Fagforeningsbevægelse, da der altid var tilstrækkelig Arbejdskraft ledig blandt Indvandrerne; det var derfor ganske naturligt, at der ikke blev vedtaget nogen social Lovgivning. Den enkelte skulde hjælpe sig selv, Chancen til at komme frem var til Stede for alle.

Og dog blev den fri Konkurrence indskrænket en hel Del. Det skyldtes den stærke Udvikling af *Stordriften*, der var muliggjort ved den fremragende amerikanske *Teknik*. Virksomhederne blev sammensluttet i *Truster*, som var stærke nok til at beherske Markedet og bestemme Priserne. Regeringen søgte at hindre Trustdannelserne, men Lederne forstod altid at finde en Udvej til at fortsætte Virksomhederne.

Ad denne Vej lykkedes det enkelte Personer og Familier at samle hidtil ukendte Rigdomme. Grundlæggeren begyndte som Regel paa bar Bund og arbejdede sig saa frem ved egen Dygtighed. Det var saadanne fremragende Personligheder, der kom til at præge den amerikanske Samfundsopfattelse. Deres Navne blev berømt udover Verden, *Carnegie* (Staal-trusten), *Rockefeller* (Petroleum), *Morgan* (Banker), *Vanderbilt* (Jernbaner) og som den yngste *Henry Ford* (Automobiler). Man gav dem i den almindelige Omtale Titler som »Jernbanel-konge« o. lign.

Paa *Teknikkens* Omraade ydede Amerikanerne en betydelig Indsats; *Edison* opfandt blandt andet Fonograf og Glødelampe; *Bell* Telefonen.

De store Opfindere, Finans- og Industrimænd blev beun-

drede Forbilleder ikke blot i Amerika, men ogsaa i den gamle Verden; og de Forenede Stater stod for Folks Bevidsthed som Landet med de uendelige Muligheder.

63. Indre og ydre Politik. De økonomiske Interesser beherskede alle, saaledes at den politiske Interesse var ret svag; dette hang ogsaa sammen med en almindelig Mistillid til Politikernes Moral paa Grund af deres Afhængighed af Pengefyrsterne.

Der var to Partier, som kæmpede om Magten, *Demokraterne* og *Republikanerne*. De første var Modstandere af høj Told, idet de særlig havde deres Tilhængere blandt Sydens Plantageejere, som udførte Bomuld til Englands Tekstilindustri. De andre ønskede en høj Toldbeskyttelse, idet de havde deres Vælgere i Nordens Industriomraader. Farmerne i Nord og Vest sluttede sig som Regel til Republikanerne. Partinavnene oplyser iøvrigt intet om Programmerne. Den politiske Kamp var særlig haard ved Valget af *Præsidenten*; han valgtes af Folket paa fire Aar ved indirekte Valg. Hans Magt var meget stor, fordi han baade var Statsoverhoved og Førsteminister; der blev ikke indført Parlamentarisme i Amerika. Lovgivningsmagten var hos *Kongressen*, som bestod af *Senatet*, der var sammensat af to Repræsentanter for hver Stat, og *Repræsentanternes Hus*, der var sammensat af Repræsentanter, valgt af Enkeltstaterne i Forhold til deres Indbyggerantal.

Republikanernes betydeligste Præsident var *Th. Roosevelt* (1901—1908); han var en impulsiv Personlighed med store agitatoriske Evner. Hans Maal var, at Statsmagten skulde gøre sig stærkere gældende i de indre Forhold, og at de Forenede Stater udadtil skulde optræde som en Verdensmagt. Roosevelt gjorde den amerikanske Udenrigspolitik *imperialistisk*. Nu var selve Fastlandet besat, man maatte søge ud over det og have *Kolonier*.

I 1898 fik de Forenede Stater Herredømmet over det spanske *Vestindien* og *Filippinerne* i Stillehavet. I det

øvrige Amerika søgte man at holde andre Magter ude for selv at kunne udnytte de mellem- og sydamerikanske Lande. I *Mejiko* blev amerikansk Kapital interesseret i de rige Oliekilder, og i *Panama* gennemførte Amerikanerne den *Kanal*, som Franskmændene først havde planlagt. Panamakanalen var færdig umiddelbart før Verdenskrigen.

Demokraterne sejrede ved Præsidentvalget i 1912; og *Wilson* var derefter Præsident (1913—1921) i de betydningsfulde Aar under Verdenskrigen.

64. Kulturforhold. De enkelte Stater var ret frit stillede indenfor Unionen; de havde den fulde Bestemmelsesret over indre Anliggender som Retspleje og Kulturforhold; de forskellige Enkeltstater ordnede derfor disse Sager paa forskellig Maade. Der fandtes ikke nogen officiel Religionsbekendelse i Unionen, Stat og Kirke var adskilt, der var derfor i Almindelighed heller ikke nogen Religionsundervisning i den offentlige Skole.

Ved store Gaver fra Rigmænd blev der stillet betydelige Pengemidler til Raadighed for kulturelt Arbejde baade i de Forenede Stater og i den øvrige Verden.

Paa Grund af Befolkningens brogede Sammensætning og den udstrakte aandelige Frihed havde alle mulige *Foreninger* og *religiøse* Samfund rig Lejlighed til at udfolde sig frit, og fra Amerika, hvor de havde deres økonomiske Grundlag, kunde de brede sig videre til andre Lande. En af de ejendommeligste religiøse Samfundsdannelser var *Mormonerne*, der oprettede en særlig Koloni i det vestlige Amerika.

Amerikanernes Sprog er engelsk, og deres Kultur europæisk, men med et vist Særpræg. Det har særlig ytret sig i Begejstringen for *det store*; dets arkitektoniske Udtryk er »Skyskrabernes«.

Det økonomiske Grundlag for Amerikanernes Kultur var skabt af nye Slægter, som hurtigt vandt sig Rigdom, medens deres Smag var uforandret. Paa Grundlag af de betydelige Pengemidler, som stod til Raadighed for denne Kultur, kunde den ogsaa brede sig til den øvrige Verden, hvor de tilsvarende kulturelle Samfundslag nu kunde faa deres kulturelle Behov tilfredsstillet til billige Priser. Et Eksempel herpaa var den store Udbredelse, som de amerikanske *Films* fik. Blandt Romanforfatterne vandt *Jack London* en betydelig Udbredelse.

Som nationaløkonomisk Skribent virkede *Henry George* for et nyt Samfundssystem, *Georgeismen*, der gik ud paa, at al Skat skulde afløses ved en Inddragning af *Jordrenten* i Statskassen, d. v. s. det Udbytte, som Jorden kastede af

sig ud over Rente af den Kapital, som Jordejeren havde anbragt i Jorden, og Betaling for hans Arbejde med Jorden; denne Merindtægt beroede nemlig paa en Merværdi, som var skabt af Samfundets almindelige Udvikling, f. Eks. ved Jernbaneanlæg, og ikke ved Ejerens eget Arbejde.
